

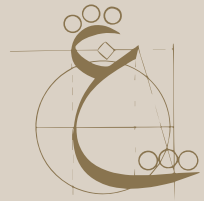
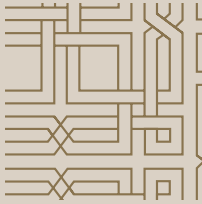

kadim

SAYI / ISSUE 7 • NİSAN / APRIL 2024

07

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 7 • NİSAN | APRIL 2024

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • NİSAN | APRIL 2024

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, Creative Commons Atıntı-Gayriticari 4.0 (CC BY-NC) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre Açık Erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC) International License. Kadim provides immediate Libre Open Access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Zarfın Ehemmiyeti: Süheyl Ünver'in *Yazma Kitap Kılavuzu* Adlı Eseri ve Yazmaların Kataloglanmasına Dair Önerileri*

NİMET İPEK**
SERRA BOSTAN***

ÖZ ABSTRACT

Süheyl Ünver (1898-1986), İstanbul'daki yazma eser kütüphanelerine yaptığı ziyaretler sırasında dikkatini çeken konuları küçük notlar halinde kaydetmiş, bu notları daha sonra konularına göre düzenleyerek dosyalara ayırmıştır. Bu titiz çalışmalarının sonucunda ortaya çıkan önemli eserlerden biri de Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süheyl Ünver Dosya 151'de kayıtlı *Yazma Kitap Kılavuzu* adlı eserdir. Ünver'in bu eserinde belirttiği ve katalog fişlerine kaydedilmesini önerdiği noktalar, onun yazma eserlerle olan ilişkisini detaylı bir şekilde yansıtır. Ünver'in yazma kitaplarda metin ve metin dışı (zarf-mazruf) arasındaki ilişkiyi irdelemesi, onun "zarf" konusuna getirdiği yenilikçi bakış açısını gösterir. Bu çalışmada Ünver'in "zarf" konusunu yeni bir ilim dalı olarak tanımlama iddiası tartışılarak metin dışı unsurlara dair modern terminolojinin nasıl oluşturulması gerektiği ve hangi öğelerin "zarf" kabul edildiği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, Ünver'in katalog yapmanın teorisi hakkındaki görüşleri irdelenmiştir. Çalışmada, Ünver'in diğer çalışmaları da dikkate alınarak *Yazma Kitap Kılavuzu* isimli eserinin, modern çalışmalarda tartışılan *paratext* konusunun terimleştirildiği en erken sayılabilecek eserlerden biri olduğu iddia edilmektedir. Bu iddia çerçevesinde, *Yazma Kitap Kılavuzu* isimli eserdeki ilgili kısımlar, bir sistematik dahilinde sunularak "zarf" konusu örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süheyl Ünver, *Yazma Kitap Kılavuzu*, Yazma Eserler, Kataloglama, Zarf-Mazruf İlişkisi, Metin Harici.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 26 Şubat 2023 | Date Received: 26 February 2023
Kabul Tarihi: 25 Mart 2024 | Date Accepted: 25 March 2024

ATIF | CITATION

İpek, Nimet - Bostan, Serra. "Zarfın Ehemmiyeti: Süheyl Ünver'in *Yazma Kitap Kılavuzu* Adlı Eseri ve Yazmaların Kataloglanmasına Dair Önerileri". *Kadim* 7 (Nisan 2024), 129-156. doi.org/10.54462/kadim.1256661

* Bu makalenin erken versiyonlarını okuyup kıymetli görüşlerini sunan Berat Açıl ve Melek Yalvaç'a teşekkür ederiz. Ayrıca her aşamada desteklerini ve görüşlerini nazikçe paylaşan İsmet İpek'e teşekkürlerimizle...

** Doktora Adayı, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, nimet.ipek@sabanciuniv.edu ORCID: 0000-0002-2678-2747.

*** Yazma Eser Uzmanı, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, serrabostan@gmail.com ORCID: 0009-0001-3699-8197.

SIGNIFICANCE OF PARATEXT:
SÜHEYL ÜNVER'S *YAZMA
KITAP KILAVUZU* (A GUIDE TO
ISLAMIC MANUSCRIPTS) AND HIS
SUGGESTIONS ON CATALOGING
ISLAMIC MANUSCRIPTS

During his visits to the Istanbul Manuscript libraries, Süheyl Ünver (1898-1986) recorded interesting details on small cards and classified them as subject-based files. One of the most outstanding works he created during these sessions in libraries is *Yazma Kitap Kılavuzu* (A Guide to Islamic Manuscripts). The work is in Süleymaniye Library with call number Süheyl Ünver Dosya 151. In this work, the points he indicates and suggests to be recorded in catalog entries reflect his novel approach to Islamic manuscripts. His examination of the relationship between text and paratext (tr. *zarf-mazruf*) elements regarding manuscripts demonstrates his innovative perspective on the "zarf" concept. This article highlights Ünver's claim for defining the paratext (*zarf*) concept as a new field of scholarship, focusing on how to apply modern terminology to paratextual elements and which elements are termed "zarf". Accordingly, it scrutinized Ünver's views on the theory of cataloging. Considering Ünver's other works, the article asserts that "*Yazma Kitap Kılavuzu*" is one of the earliest works discussing the paratext in modern studies. Within this framework, the article systematically presents relevant sections of the work and exemplifies the "zarf" concept.

Keywords: Süheyl Ünver, Guide to Islamic Manuscripts, Islamic Manuscripts, Cataloging, Paratext, Manuscript Notes.

“İlimler inkişafında kaydetmenin büyük rolü olduğu unutulmayarak her faydalı bilginin mutlaka bir yere ayrı birer kâğıda kaydolunarak tasnif edilmeleri, seneler geçtikten sonra yeni ilmi konuların mevzularını hazırlamış olur. İلمي çalışanlar bu kayıt bahsine çok önem ver-melilerdir. Hatta kısmen bunları fişlere faydaları ve orijinalliği bakımından geçirmelidir.”¹

GİRİŞ

Yazma eserler bir metni kaydetmek amacına matuftur. Bununla birlikte, metin bloğunu çerçeveleyen cilt, süsleme gibi metin dışı denilebilecek unsurları da taşır. Üstelik bu unsurlar, metnin kendisinden ayrı olarak tarih çalışmalarına kaynaklık teşkil edebilir. Modern literatürde bu konu *kuyudat*, *paratext*, *manuscript notes*, *havâricu'n-nas* gibi terimlerle karşılanır. Bu yazının amacı, yazma eserlerdeki metin dışı unsurların kaynak olarak kullanılabilmesine ilk kez dikkat çeken araştırmacılardan biri olan Süheyl Ünver'in *Yazma Kitap Kılavuzu*² isimli eserini zarf-mazruf (metin-metin dışı) kavramları üzerinden ele almaktır. Yazarın, muhtelif başlıklar altında dağınık vaziyette ortaya koyduğu önerilerinin tasnif edilerek ele alınması amaçlanmaktadır. Ünver'in, katalog fişlerinin nasıl oluşturulması gerektiğine dair önerileri, onun kataloğun teorik alt yapısına dair düşünceleri çerçevesinde ayrıca tartışma konusu edilmiştir.

Yazıda ilk olarak yazma eserlerdeki metin dışı unsurlar hakkındaki literatür değerlendirilmiştir. Bu literatür bağlamında Ünver'in konum ve önemi gösterildikten sonra Ünver'in zarf-mazruf kavramsallaştırmasından ne anladığı açıklanmıştır. Bu başlık altında cevaplanan temel soru, kataloglamanın hangi amaca matuf olduğudur. Ünver'in *Kılavuz* boyunca zarf-mazruf teorisi üzerinden kurduğu kataloglama çerçevesi, Kuyudat ve Materyal Unsurlar başlıklarına ayrılmış ve dağınık vaziyetteki önerileri bu başlıklar altında sistematik bir şekilde ele alınmıştır.

1. Literatür Değerlendirmesi

Yazma eserlerdeki metin harici notlara dikkatleri ilk çekenler Ramazan Şeşen³ ve Eymen Fuad Seyyid⁴ gibi isimler olduğu kabul görmüştür. Bu isimlerin çalışmalarında konunun ele alınışı, analitik bir çerçeveden uzaktır. Bu unsurların analitik bir kategori haline geldikten sonra kaynak değeri takdir edilerek kullanılması nispeten daha geç dönemlerde mümkün olmuştur. Böylelikle yazma eser çalışmaları hem metni ve hem de sanatsal özellikleriyle ele alınan metin dışını kapsayan bir çalışma disiplinine dönüşebilmiştir. Bu çalışmada gösterileceği üzere Ünver, “zarf-mazruf” çerçevesinde, bu kavramları Ramazan Şeşen ve Eymen Fuad'dan çok daha önce tartışmaya açmıştır. Ona göre mazruf, metni ifade etmekte iken zarf metni çevreleyen, taşıyan her türlü maddi unsuru ifade etmektedir. Dolayısıyla ilk defa

1 Süheyl Ünver, *Yazma Kitap Kılavuzu*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süheyl Ünver Dosya, 151) “Kayd,” poz. 412. Bu kitaba referanslar bundan sonra “Ünver, “Kayd,” poz. 412” şeklinde kısaltma olarak geçecektir. Diğer taraftan, Ünver metninde sık sık gramer hataları yapmaktadır.

2 Bundan sonra *Kılavuz* şeklinde geçecektir. Bk. *Yazma Kitap Kılavuzu*, Süleymaniye Kütüphanesi Süheyl Ünver Dosya 151.

3 Ramazan Şeşen, *Fihrisü Mahtûtâtı Mektebeti Köprülü* (İstanbul: IRCICA, 1986), 17-22.

4 Eymen Fuad Seyyid, *El-Kitâbu'l-Arabîyyu'l-Mahtût ve İlmü'l-Mahtûtât* (Kahire: Daru'l-Mısriyyeti'l-Lübnaniyye, 1997), 453-477.

Ünver tarafından dile getirildiği düşünülen kavram, Şeşen ve Fuad tarafından devam ettirilmiş gibi görünmektedir. Ne var ki üçünün de ortak tarafı, kavramlara ve önemlerine dikkat çekilmesi ile iktifa etmeleridir. Zira adı geçen çalışmalarda bu kavramlar, analitik bir değer ifade etmekten uzaktır ve sadece varlıklarına ve kıymetlerine dikkat çekilmekle yetinilmiştir.

Kuyudat, paratext, havâricu'n-nas kavramları çerçevesinde ele alınan “metin dışı” kavramı, İslamî yazmalar için bir kaynak olarak ilk defa Andreas Görke ve Konrad Hirschler’in *Manuscript Notes as Documentary Sources* (2011) isimli çalışmalarında kendisine yer bulmuştur.⁵ Kitapta yazmalara düşülen notların bir çerçevesi çizilmiş, rivayet icazetleri ve okuyucu notlarından fevaide, çok çeşitli örnekler üzerinden bu tür notların tarihsel kaynak olarak kullanımlarının yarattığı imkanlar incelenmiştir. Âlim kimlikleri ile bilinen, en azından ilmî meclislerde bulunan kişiler üzerinden kurulan kültürel ortamlar, notlar üzerinden incelenerek sunulmuştur.

Odağın Osmanlı kültürü olduğu son derece önemli bir çalışma ise Berat Açıl’ın editörlüğünü yaptığı *Osmanlı Kitap Kültürü* (2015) adlı eserdir. Çalışma, Carullah Efendi’nin okuma tecrübesine eşlik eden notlarını; Carullah Efendi’nin ilmî, sosyal ve politik veçhelerini anlamlandırmak üzere kaynak olarak kullanmıştır.⁶ Böylelikle âlim biyografileri için yeni bir birincil kaynak önerilmiştir. Ayrıca bu yeni kaynak türünün açacağı alanlar, sordurduğu sorular ve sınırlılıkları tartışılmıştır. Boris Liebrez, *Die Rifâ’iya aus Damaskus: Eine Privatbibliothek im Osmanischen Syrien und ihr kulturelles Umfeld* (2016) kitabında bir aile koleksiyonunun yazma notları üzerinden hem aile tarihini hem de hakkındaki kaynakların sınırlı olduğu Şam’ın 19. yüzyıldaki ilmî hayatını yazmıştır.⁷ Elif Sezer Aydın’ın *The Interface between the Oral and the Written in Ottoman Literature: The Reader Notes on The Manuscript of The Story of Fîrûzşâh* (2014) başlıklı yüksek lisans tezi, okuyucu notları üzerinden okuyucu profillerinin sosyal arka planlarına dair çıkarımlarda bulunmuştur.⁸ Bu sayede notların, yalnızca üst sınıflar için değil, diğer tabakalar için de kaynak değeri taşıdığı gösterilmiştir. *Journal of Islamic Manuscripts*’in “The History of Books and Collections through Manuscript Notes” (2018) temalı özel sayısı konuyu kapsamlı bir şekilde gündeme taşımıştır. Sezer-Aydın’ın bahsi geçen sayıdaki “Unusual Readers in Early-Modern Istanbul: Manuscript Notes of Janissaries and Other Riff-Raff on Popular Heroic Narratives” başlıklı makalesi erken modern dönem kahramanlık hikayeleri nüshaları üzerine düşülen okuyucu notlarından Yeniçerilerin ve diğer esnaf gruplarının hem görünürlüklerini hem de birbirleri ile ilişkilerini tartışmaya açmıştır.⁹

Tülay Artan’ın “18. Yüzyıl Osmanlı Bilgi Üretimi ve Dağılımı: El Yazması Koleksiyonları ve Koleksiyonlar” (2020) isimli TÜBİTAK projesinde, temellük kayıtları üzerinden Şehit Ali Paşa’nın dağılan hacimli koleksiyonu, dönemin sosyal ve kültürel çevreleri çerçevesinde incelenmiştir.¹⁰ Sami Arslan *Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak: Osmanlı İlim Kamuoyunda*

5 Andreas Görke - Konrad Hirschler (ed.), *Manuscript Notes as Documentary Sources* (Beirut: Orient Institut Beirut, 2011).

6 Berat Açıl (ed.), *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* (İstanbul: İlem Yayınları, 2015). 2. baskısı için bk. Berat Açıl (ed.), *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021).

7 Boris Liebrez, *Die Rifâ’iya aus Damaskus: Eine Privatbibliothek im Osmanischen Syrien und ihr kulturelles Umfeld* (Leiden: Brill, 2016).

8 Elif Sezer-Aydın, *The Interface between the Oral and the Written in Ottoman Literature: The Reader Notes on The Manuscript of The Story of Fîrûzşâh* (İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

9 Elif Sezer-Aydın, “Unusual Readers in Early-Modern Istanbul: Manuscript Notes of Janissaries and Other Riff-Raff on Popular Heroic Narratives”, *Journal of Islamic Manuscripts* 9/2-3 (2018), 109-131.

10 Sonuç raporu için bk. Tülay Artan, “18. Yüzyıl Osmanlı Bilgi Üretimi ve Dağılımı: El Yazması Koleksiyonları ve Koleksiyonlar Arasında Şehit Ali Paşa’nın Yeri”, *Müteferrika* 58 (2020), 5-40.

Bilginin Dolaşımı (İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri Dönemi) (2019) isimli çalışmasında, istinsah kayıtlarını tarihsel veri sunan bir kaynak olarak kullanmıştır. Özellikle Molla Lutfi'nin eserlerinin nüshaları üzerine eğildiği bu çalışmasında Arslan, istinsah kayıtları üzerinden historiyoğrafik bir analiz sunmuştur.¹¹ Müstakim Arıcı ve Mehmet Arıkan'ın (2021) Taşköprülüzade,¹² Mehmet Kalaycı'nın (2021) Carullah Efendi biyografilerine, yazma notları üzerinden yaptıkları önemli katkılar tarih ve arşiv kaynaklarının sessiz kaldıkları noktaları doldurmak için bu kaynakların önemlerini gösterir.¹³ Son olarak yine Sezer-Aydınlı'nın doktora tezi *A Manuscript Community in Ottoman Istanbul (18th-19th Centuries) Heroic Stories, Social Profiles, and Reading Space* (2022) konuyu derinlemesine ve sosyal profilleri genişleterek ele alması ile ayrıcalıklı bir yerde durur.¹⁴

Yukarıda geniş bir şekilde literatür özeti verilen kayıtlar konusuna, alternatif sayılabilecek paratext kavramı esasında, metin olmayan metin harici unsurları da içermektedir. Örneğin, süsleme unsurları ve teknikleri, kuyudat konusuna girmezken paratext içerisinde kendisine yer bulabilir. Bu manada Ünver'in zarf kavramı üzerinden edindiği çerçeve, kuyudatı da içermekle birlikte daha geniş kapsamlı olan paratext kavramına daha yakın durmaktadır. Bununla birlikte ilgili terimlerin literatürde iç içe kullanıldığı da ihmal edilmemelidir. Metin olmayan metin dışı unsurları da içine alan *paratext* kavramının İslam yazma kitapları için kodikoloji alanında tanımlanması ve bu isim altında kullanılmaya başlanması teknik olarak Java yazmaları üzerine Ronit Ricci tarafından yazılan makale ile başlatılabilir.¹⁵

2. Süheyl Ünver'in Literatür İçerisindeki Yeri

Bu makalede, *Yazma Kitap Kılavuzu* isimli eserini, metin dışı unsurlara bakışı çerçevesinde tanıtaçığımız ve inceleyeceğimiz Süheyl Ünver (1898-1986), Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin önemli simalarından birisidir. Tıp doktorluğunun yanı sıra tezhipte uğraşan Ünver, yazma kitaplara da merak duymuş ve kütüphane ziyaretlerinde bunları sıklıkla incelemiştir. Küçük not kâğıtları üzerine aldığı çeşitli notlardan oluşan kapsamlı defterleri ve dosyaları, önemli bir ilmi birikim olarak miras bırakmıştır.¹⁶ Ünver, bu dosyaların bir kısmını yayımlayabilmişse de çoğunun basımını gerçekleştirmemiştir. Yayımlanmamış dosyalardan biri de Süheyl Ünver Dosya 00151 numarada kayıtlı, kendisinin yer yer “kamus” olarak bahsettiği *Yazma Kitap Kılavuzu (Yazma Kitaplar Anahtarı)*'dur.¹⁷ Esere bu isim bizzat yazarı tarafından verilmiştir. “Basılınca yayınlanacak önsözü”nü dahi hazırladığı bu dosya,¹⁸ teorik çerçevesiyle

11 Doktora tezinin basılı hali için bk. Sami Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı: Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri Dönemi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020).

12 Müstakim Arıcı - Mehmet Arıkan, *Taşköprülüzâdeler ve İsmüddin Ahmed Efendi* (İstanbul: İlem Yayınları, 2020).

13 Mehmet Kalaycı, “Velîyyüddin Cârullah Efendi'nin (ö. 1151/1738) “Terceme-i Hâli'ne Bir Katkı”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 11/1 (Mart 2021), 357-388.

14 Elif Sezer-Aydınlı, *A Manuscript Community in Ottoman Istanbul (18th-19th Centuries) Heroic Stories, Social Profiles, and Reading Space* (Berlin: Frei Universität Berlin, Doktora Tezi, 2022).

15 Ronit Ricci, “Thresholds of Interpretation on the Threshold of Change: Paratexts in Late 19th-century Javanese Manuscripts”, *Journal of Islamic Manuscripts* 3 (2012), 185-210.

16 Bk. Gülbün Mesara vd., *Süheyl Ünver Bibliyografyası* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1998).

17 Eserini Ünver sıklıkla *Yazma Kitap Kılavuzu* şeklinde anmakla birlikte sadece birkaç yerde *Yazma Kitaplar Anahtarı* şeklinde isimlendirmiştir.

18 Ünver'in “İleride Basılırsa Önsöze Girecek” başlığı ile verdiği metin şöyledir: “1-Lügat ve ansiklopedilerle mukayeseler yapıp tamamlamak için bu kılavuzu hazırladım. 2-Bunları kitaplara rastladıkça topladım. 3-Sıraya koydum. 4-Bütün bunlar üzerinde bir lügatçı ve ansiklopedist çalışırlarsa bu tamam olur. Bunların çoğu[nu] şöylece misal olsun diye baktığım bir lügatte de bulamadım. 5-Lügatleri bizde ale'l-ekser bir kişi yazar ve o da her ilim, fen, sanat şubelerine ekseriya vâkif değildir, atlar geçer. Bu zevat bunların ehillerinden de toplamayı ya noksanlarını tamamlatmayı ihmal etmişlerdir. Bu lügatlere başvurduunuz mu o zaman noksanları anlaşılıyor.”

önemli bir eser olarak fişler halinde durmaktadır. *Yazma Kitap Kılavuzu* isimli kitap, 841 poz olup 700'e yakın maddeyi ihtiva etmektedir.¹⁹

Ünver, eser boyunca yazma eserlerin gerek süslemeleri gerekse metin ve metin dışı unsurlarıyla ilgili maddeleri, İstanbul'daki yazma eser kütüphanelerinden bizzat tetkik ettiği örneklerine referanslar vererek açıklar. Her madde farklı uzunluklarda olduğu gibi, az da olsa sadece başlığı atılmış boş maddeler de mevcuttur. Süheyl Ünver aynı zamanda metin içi referanslara sıklıkla başvurarak bazı maddeleri benzer maddelerin altında da açıklamıştır. 1973 senesinde "metin harici bahisler" üzerine Süleymaniye Kütüphanesi'nde yaptığı bir konuşmanın dosyalarında yer alan metninde²⁰ ifade ettiğine göre, İstanbul kütüphanelerinde yer alan 250.000 eserin 60.000 kadarını bizzat tetkik etmiş bulunmaktadır. Madde başı yaptığı kavramların örnekleri için özellikle Fatih, Nuruosmaniye, Veliyyüdin, Laleli, Türk-İslam Eserleri Müzesi, Topkapı gibi kütüphane ve koleksiyonlardaki nüshalara atıflar yapmıştır. Ayrıca bazı maddeleri izah ederken başvurduğu örnek şekilleri bizzat kendisi çizmiştir.

Yazma Kitap Kılavuzu, yazmalardaki metin dışı unsurlara dair kurduğu teorik çerçeve dahilinde *kuyudat*, *paratext*, *manuscript notes*, *havâricu'n-nas* kullanımlarına bir alternatif sayılabilecek zarf-mazruf kavramını kullanır. Müellif bunu örneklemek ve eserin telif amacını açıklamak gayesi ile "Zarf" maddesini açar. Bu eseri yazma gayesinin mazrufun değil, zarfın öne çıkarılması olduğunu belirtir ve *Kılavuz*'u metni değil "zarf"ı incelemek üzere kaleme aldığı için altını çizer:

"Maddi veya manevi olsun mevzumuz da zarftır, mazruf değildir. Bu kamus (sözlük)²¹ da zarfı incelemek içindir. Yani metinleri içine almayarak yapılacak bir kitap tetkikidir. Çünkü kitapların zarfları da çok defa mazrufları kadar ehemmiyetlidir. Zarf ile de ilgilenmek yeni bir ilmin ortaya konmasına yarayacak malzemeye malik olduğunu bu sözlüğü karıştıranlar görecektir."²²

- 19 Poz burada A4 boyutunda her bir görüntü için kullanılmış ifadedir. Her poz değişimle birlikte 1-4 arası fiş içermektedir. Ünver, eserini telif sürecinde her fişe ayrı numaralar vermiştir. Buna göre, en az bir fişten oluşan madde numaraları 1228'e ulaşmaktadır. Fakat hâlihazırda Ünver'in bizzat eserinde yer verdiği madde sayısı 700'e yakındır. Bu da hazırlamakta olduğu eserinin bazı maddelerinin dağılımı veya kayıp olması ihtimalini akla getirmektedir. Eser Serra Bostan ve Nimet İpek tarafından hazırlanmış olup yayın aşamasındadır.
- 20 Süheyl Ünver, *Süleymaniye Kütüphanesi Konferansı*, Süleymaniye Kütüphanesi Süheyl Ünver Defter 693. Ünver bu süreci şu şekilde açıklamaktadır: "Kitap karıştırma hevesine daha küçük yaşlarda heves ettim. Bu 20 yaşında başladı. O zaman tıbbiye ilk sınıflarında idim. Eski harfleri bildiğim için Arapça ve Farsça kitapları karıştırarak kolayca not alıyordum. Şimdiye kadar bu 55 sene zarfında 60.000 kitap karıştırdım. Ne yazık ki halen mevcut 250.000 kitabımızdan ancak bu kadarını görebildiğim için üzgünüm. Yani beşte birini görmüşüm." 1918 senesinden 1973 senesine kadar 60.000 kitap karıştıran Ünver, kalan 13 senelik ömründe de bu ameliyesine devam etmiş olmalıdır. Her ne kadar *Yazma Kitap Kılavuzu*'nun tarihine dair bir bilgiye sahip olmasa da *Kılavuz*'u da uzun seneler süren bu tetkikleri neticesinde, senelere yayılacak şekilde hazırlanmış olmalıdır. Bu eseri de "Ben kitaplardan öğrendiklerimi küçük not kâğıtlarına kaydedirim. Sonra onlar birikir ve bir dosya meydana getirir. Bazılarını defter haline sokarım." şeklindeki açıklamasından anlaşılacağı üzere Ünver, dosya koleksiyonunda bulunan bu eserini de kitap tetkiklerinin bir sonucu olarak vücuda getirmiş olmalıdır. *Yazma Kitap Kılavuzu*'nun hazırlanması süreci ile ilgili olarak Ünver, "Uygur Harfleri ve Yazısı" başlığı altında, konudan bağımsız olarak satır arasında şöyle bir bilgi vermektedir: "Bu kütüphanenin fihristini tanzime memur olan heyet ve hafız-ı kütübler arasında Uygurca yazıyı tanıyanlar olmadığı cihetle fihriste maalesef (hatt-ı garip) diye kaybolunmuş ve kitapları sıra ile baktığımızdan gözümüze ilişmiştir." der. Kaydetme eyleminin mecmua geleneğinin bir uzantısı olduğunu vehmettirmek şeklinde "Eskiden dedelerimizin babalarımızın cebinde bir not defteri vardı. Onlar öğrendiklerini oraya kaydederdiler." diyerek kendi eserinin inşa sürecini de bir nevi izah etmektedir.
- 21 Ünver, metni boyunca bazı kelimeleri burada görüleceği üzere parantez içinde daha anlaşılır eş anlamlısı ile açıklamaktadır. Bu durum aynen muhafaza edilmiştir.
- 22 Ünver, *Kılavuz*, "Zarf", poz. 839. Bundan sonra ilgili kaynağa atıflar doğrudan madde adı ve poz numarası halinde verilecektir.

Bu ifadelerinde dikkati çeken ilk husus, bu Kılavuz'un yeni bir bilim dalının ortaya konmasına vesile olacağını iddia etmesidir. İfadesine göre Ünver, *Yazma Kitap Kılavuzu*'nu, bu fikir çerçevesinde hem zarf kavramını açıklama hem de örneklerini çoğaltma gayesiyle kaleme alır. Nitekim "Yazma Kitap" maddesinde de:

"Herhangi bir [yazma] kitap bir monografi mevzuu olacak değerdedir [...] Lakin yazmalarımızın metni kadar kâğıtları, süsleri, ciltleri ve içine aldıkları notlar kadar çeşitli ve bu çeşitlerin ayrı birer değeri olması hepsini topyekûn basma olanlarının fevkine çıkarmaktadır. Çünkü yazma olanların feda edilecek hiçbir tarafı yoktur. Bunlarda sıralarına göre zarf veya mazruf ayrı birer kıymettir."²³

şeklindeki yorumu ile ilgili görüşünün bir hülasasını sunar. Ünver, zarf-mazruf kavramları teorisi üzerinden "metin harici kayıtlar"²⁴ ve "metin harici notlar"²⁵ kavramlarını da kullanır. Bununla birlikte müellif *Kılavuz* boyunca bu iki kavramı, "zarf" kavramı etrafında düşünmüş, eserini de bu minvalde sunmuştur.

Ünver eserinde, zarf-mazruf üzerinden yazma ile kurduğu ilişkiye hizmet edecek sistematik bir kataloglama modelini kurmamışsa da *Kılavuz*'un satır aralarında, dikkate alınmasını ve kataloglanmasını gerekli gördüğü birtakım hususlar bulunur. Eseri boyunca sık sık nüshaları kataloglayanların fişlere hangi unsurları geçirmeleri gerektiğine dair öneri ve ikazlarda bulunur. Eserinin bir yerinde söylediği "Çünkü fişlerde yalnız metin hakkında bazen o metinlerden daha kıymetli olan bu noktalar da bulunmalıdır. Çünkü zarfın da ehemmiyetli olduğu bunların not edilmesiyle meydana çıkacaktır ve müddeamız ispat edilmiş olacaktır."²⁶ şeklindeki cümlesi ile zarf ve mazruf ilişkisi üzerinden metin ve metin dışının mukayesesinde bulunur ve zarfın önemini vurgular. *Kılavuz*'u da bu "müddea"sını ispatlamak için yani nüshaların kataloglanması sırasında tespit edilip kaydedilen metin dışı notların tarih ve kültür çalışmalarında bir fayda sağlayacağını göstermek maksadıyla yazmıştır. Nitekim "zarflarındaki bilgiler hasebiyle birer arşiv vesikası kadar kıymetli notlarla dolu olan kitaplarımız her türlü tetkikler için birer hazinedir."²⁷ ifadesi ile de metin dışı notları arşiv belgeleriyle mukayese eder ve kaynak olarak kullanımını işaret eder.

3. Katalog Kim İçin Hazırlanır?

Ünver'in *Kılavuz* boyunca kataloglamanın teorik arka planına dair satır aralarında dile getirdiği, maddeler altında dağınık vaziyette ifade ettiği düşüncelerini bu başlıkta bir düzen dâhilinde vereceğiz. Ünver, ilgili yorumlarında "Katalog kime yönelik ve neyi içerecek şekilde yapılmalıdır?" sorusuna cevap arar. Bu soruya genel olarak *Kılavuz*'un yukarıda açıklanan amacına paralel olarak zarfı öne çıkaran bir cevap veren Ünver, "ketebehu" başlığı altında bu minvalde şöyle der:

23 Ünver, "Yazma Kitap", poz. 816.

24 "Kitaplarda ve mecmualarda *metin harici kayıtlarda* bunlar çok görülmüş, hattatlar arasında bilhassa kitaların nüshalarında böyle eğri yazılar çokça görülmüştür." Ünver, "Münharif Yazı", poz. 557.

25 "*Metin harici notlar* ara satırda kitapların boş yerlerinde manzum ve mensur olarak oldukça sık görülebilir." Ünver, "Mazmun," poz. 537.

26 Ünver, "Tezhib," poz. 727.

27 Ünver, "Osmanlı Kütüphaneleri," poz. 596.

"Bunların Kuran-ı Kerim yazarları müstesna hattatlardan sayılmalı ve imzaları mutlaka toplanmalıdır. Kuran-ı Kerim hattatları diye bir eser bile yazılabilir. Bunun malzemesini fişlerde hazırlamalılar ki bunu yapmaya heves eden bir âşik göreceği kolaylıklarla bunu kolayca yapsın. Zira bunların hepsini birer birer görebilmek vakit sarf etmeye ve emek vermeye ihtiyaç gösterir. Fişlerde bunlara yer vermekle başkalarının verimli çalışmalarını kolaylaştırmayı bir vatan borcu bilmeliyiz."²⁸

Metnin didaktik üslubu bir tarafa, yukarıdaki ifadesiyle katalog fişlerinin metin dışı unsurları kaynak kullanarak yapılacak çalışmalar için zemin hazırlamasını önemseydiğini vurgular. Dolayısıyla kataloglama çalışmasının bu amaç doğrultusunda düzenlenmesini önerir. Buna göre katalog yapmaktan amaç, "mümkün olduğunca emek tasarrufunda bulunmak",²⁹ kaynaklık değeri olan materyali ortaya çıkarmak olmalıdır. Netice olarak denilebilir ki Ünver'in eser boyunca iddiası ve kanıtlamaya çalıştığı husus, kendi deyişiyile "metin harici kayıtlar/metin harici notlar"ın tarihin herhangi bir alanı için kaynak değerini ilgisine sunmaktır. Ünver'in zarf-mazruf üzerinden meseleye getirdiği bu yeni yaklaşımı, eserde hem madde başlığı seçimlerinde hem de madde içeriklerinde örneklenmiştir.³⁰

Kılavuz, yer yer zarfı öne çıkardığı kataloglama anlayışının dışında kalabilecek örnekleri de içerir. Bunu yapmaktan amacı, bilgilerin efektif şekilde organize edilmesidir. Hüsn-i hat örneklerinin bir araya getirildiği mecmualar olan *murakkalar* konusunda "Murakka Mecmuası" maddesi altında "Murakka mecmuaları mündericatu da ayrıca not edilmelidir."³¹ der. Süheyl Ünver ayrıca, mecmualar için de bazı öneriler sunar. Mecmuaların nasıl fişlenmesi gerektiğine dair önerisini "Mecmua-i Resail" maddesinde şöyle ifade eder:

"Öyle mecmualar vardır ki tefsirden tutunuz da tıp ve tarihe kadar her bahis vardır. Bunların tefsire ait olanları tefsir kısmına, tıbbı ait ise tıpta yazılması icap ederken bu tasnif yapılmamıştır. Bu suretle bir mecmua beş fenne tekrar yazılmak icap eder ve kaçınıcı risale oldukları da işaret olunabilirdi. Bu hala yapılmamıştır, lakin Kütahya'da Vahid Paşa Kütüphanesi hafız-ı kütübü Hamdi -Aydın-³² kütüphanede bulunan risaleler mecmualarını ayrı ayrı fişlemiştir."³³

Zira ancak bu sayede *mücellled*lerin içindeki eserlerin hakiki sayılarına ulaşılabilir. Ünver, göreceli olabilecek bazı konuların da fişlerde yer alması gerektiğini iddia eder. "Şifa-i Şerif" maddesinde, "Kütüphanelerimizde mevcut eski nüshaları arasında güzel tezhipli ve yazılı olanları vardır. Bu noktaları da fişlere geçirilmelidir."³⁴ şeklinde bir öneri sunar. "Nefis Kitaplar" maddesinde de bu görüşünü benzer bir surette yineler:

28 Ünver, "Ketebehu," poz. 401.

29 "Zira bunların hepsini birer birer görebilmek vakit sarf etmeye ve emek vermeye ihtiyaç gösterir." Ünver, "Ketebehu," poz. 401.

30 Benzeri bir perspektif için bk. Sami Arslan, "Eser İçin mi Yazma Eser İçin mi Katalog Hazırlanmalıdır?", *Z Dergisi Kütüphane Özel Sayısı* (Mayıs 2021), 140-141.

31 Ünver, "Murakka Mecmuası," poz. 484.

32 Aydın kelimesi müellif tarafından latin harfleri ile yazıldığı için iki tire arasında verilmesi uygun görmüştür.

33 Ünver, "Mecmua-i Resail," poz. 527. Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi hafız-ı kütübü Hamdi Aydın hakkında yeterli bilgiye erişilememiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Kütahya Şehri* isimli eserinde Bedreddinoğlu Seyfi Efendi'nin küçük kardeşi olduğunu ifade eder ve mevzu bahis eserinin de onun ricası ve ısrarıyla oluşturulduğunu dile getirir. bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçuklularla Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri* (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1932), 266. Ayrıca Hamdi Aydın'ın günümüzde bilinen adlarıyla Kütahya'daki Macar Evi'nde, Kossuth Evi yahut Hamdi Aydın Konağı'nda yaşadığını iddia eden şu makale zikre değer. Çağrı Yalçın, "Kütahya Sivil Mimari Örnekleri Kapsamında Kossuth Evi'nin Değerlendirilmesi ve Kurgusal Mekân Açısından Analizi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Mart 2019), 153-162.

34 Ünver, "Şifa-i Şerif," poz. 695.

"Eski fihristlerde tezhipli ve güzel yazılı kitaplara derler. Bunlar arasında kapları pek nefis olanlar da vardır. Fihristlerde bunların vaktiyle işaret edilmiş bulunmaları bir kütüphanede nefis kitapların kaç tane olduğunu ve bunları görmenin imkanlarını hazırlamıştır."³⁵

Yazar, tüm kategorilerin ve tasniflerin üstünde, göreceli bir *nüsha-i nefise* kategorisi kurulmasını ve bu kategorinin kataloglara geçirilmesini önerir. Bu sayede araştırmacılar kaç koleksiyonda kaç "nefis nüsha" olduğuna kolaylıkla erişebileceklerdir. Bu kategorinin ölçütü ise nüshanın tezhibi ve hattının güzelliği ile öne çıkması olmalıdır. Bu önerisinin temel amacı, Osmanlı döneminde lüks tüketim nesnesi olarak kullanılan kıymetli nüshalara sonraki çalışmalar için araştırmacıların erişimini sağlamak ve devamında nüshaların tahlilini kolaylaştırmak olsa gerektir.

Yukarıdaki örnekler doğrultusunda tartışmaya açılması gereken ilk konu Ünver'in tutarlı bir şekilde, genelgeçer bir ilke olarak zarfın kataloglanması yönündeki ısrarıdır. Bu hususta eleştirilmesi gereken ilk nokta ise tutarlı bir şekilde teorileştirilen bu tespitlerin eserde aynı doğrultuda işlenememiş ve açıklanamamış olmasıdır. Nitekim girişte de açıklandığı üzere, bu makalede, Ünver'in *Yazma Kitap Kılavuzu* boyunca dağıntık vaziyette bulunan, farklı maddeler altında değindiği bu tema etrafındaki iddiaları bu makale vesilesiyle bir araya getirilmiştir. Eleştirilebilecek bir diğer nokta ise eserdeki istikrarlı iddianın, kataloglamada kullanılabilecek tutarlı bir şematik yapı sunmamasıdır. Kuyudat ve Materyal Unsurlar şeklinde iki başlık altında toplanabilecek önerileri, kendi içinde eksik kalmaktadır. Örneğin "fıkra" maddesinde dahi kataloga dair öneriler ve zarf-mazruf ilişkisine dair fikirler bulunduran eser, mühür gibi önemli bir konunun bu çerçevede nasıl ele alınması gerektiği konusunda sessiz kalmaktadır.³⁶

Yazma Kitap Kılavuzu'nun sessiz kaldığı noktaları açıklamak için bazı ihtimaller söz konusu edilebilir. İlki, eserin tamamlanmamış bir eser olabileceğidir. Fakat Ünver "İleride Basılırsa Önsöze Girecek" başlığı altında eserinin içeriğine ve temel motivasyonuna dair, gelecekteki okuyucuları için beş maddelik bir manifesto yazmıştır. Bu ön söz, eserin tamamlanmış olduğunu ima ediyor ise de tüm bunlara rağmen tamamlanmamış olma ihtimalinin geçerliliği yine de göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer bir olasılık ise fişler halinde duran eserin dağılmış olabileceğidir. Nitekim maddelerin başına koyduğu numaralar 1228'e ulaşmaktadır. Dolayısıyla 1228 ayrı madde isminin olması beklenmektedir. Fakat halihazırda

35 Ünver, "Nefis Kitaplar," poz. 466.

36 *Kılavuz*'da Ünver'in fişlere geçirilmesi gerektiğini ifade ettiği konular müstensih, ayrıntılı şekilde istinsah yeri ve zamanı, tarihsiz ise üslubundan çıkarımda bulunularak tarih takdiri, müellifin salvele ile başlayan hatimesinden önceki son satırları, mütemellik, vâkuf ve vakıf şartları ile birlikte tezyinat başlığı için hendesi kufi, hattat/kâtip, müsel sel yazı, harita, istampa resim, musavvir, müzehhib, kitabın işlenmiş (tezhipli veya resimli) veya işlenmemiş olması, katalog yapının takdirinde olarak tezhibin ekolü, derkenar ve ara cedvellerdeki tahrirli halkarlar, nevi, şekli ve üslubu ile berk-i halkari, arasu, bordür, gonca ve rokoko süsleridir. Cilt kısmında ise aletsiz yapılan yazma kap, kumaş cilt, Edirnekari, kılıf ve kapak içi ebruları şeklindedir. *Kılavuz*'da Ünver göreceli bir kategori olarak nefis kitap maddesini koymuş ve tezhibi, yazısı, cildi gibi özellikleri ile öne çıkan nüshaların da nefis kitap şeklinde işlenmesini önermiştir ki böylelikle lüks tüketim nesnesi olan nüshaların bir dizini de kolaylıkla çıkarılması olacaktır. Sayfanın tanzimi ile ilgili olarak mürekkep yanığı, aher, filigran, bakır cedvel ve cedvel yanığı, kuzulu cedvel, ara cedvel konularını önemser. Kuyudat olarak ise bilmece, fihrist, takvim, geometrik çizimler, menzil şehirleri, şukka, ashab-ı kehf isimleri gibi konuların fişlerde yer alması gerektiğini düşünür. Bu konuların katalog fişlerine nasıl yansıtılması gerektiğine dair açıklamaları dışında dönemi için mecmuaların kataloglanması için ise yeni bir öneri getirmiştir. Ünver'in fişlere geçirilmesini muhayyer bıraktığı konular ise sınırlı olup yapıdırma şemse, dört renk ile matbaada basılan ve kapak içlerinde kullanılan Avrupa kağıdı, fıkra ve havas şeklindedir. Öte yandan fişlere geçirilmese bile katalog hazırlayanlar tarafından ayrı bir çalışmanın konusu olmak üzere toplanması gereken bazı konulara da değinir. Örneğin "Bilmece" maddesinde "Bunlar her ne kadar fişlere geçirilmek istenmezse bile fiş hazırlayan hafız-ı kütüpler tarafından ayrıca not edilmeli." şeklindeki önerisi ile kataloga geçirilmese bile ayrıca fişleri hazırlayanlar tarafından toplanmasını önermiştir.

Ünver'in eserinde tespit edebildiğimiz madde sayısı 699'dur. Dolayısıyla bu olasılık güçlü bir şekilde ortada durmaktadır. Son ihtimal olarak ise eserin, kütüphane ziyaretlerinde aldığı sistematik olmayan notlar olması sebebiyle insicamlı bir çerçeveye sunmadığıdır.

4. Yazma Kitap Kılavuzu'na Göre Süheyl Ünver'in "Zarf" İle İlgili Düşünceleri

Bir sonraki bölümde Kuyudat ve Materyal Unsurlar şeklinde iki başlık altında toplayabileceğimiz, katalog yapımına dair önerileri sıralanmıştır. Zarfa dair görüşlerinin bulunduğu maddeler böylelikle iki ana başlık altında toplanabilmiştir. Kayıtların bizim tarafımızdan tasnif edilmiş şeklinin sunulacağı ilk başlık olarak: Kuyudat, ferağ kaydı, "temellük kitabesi", fevaid kayıtlarını kapsar. Materyal Unsurlar başlığı ise yazı, tezhib, cild, kitap resmi, kağıt, cedvel, mürekkep, harita başlıklarında farklı maddelerde bahsettiği görüşlerini toplarlar.

4.1. Kuyudat

Genellikle müzehhib olarak bilinen Ünver sanatçı kimliğinin de etkisiyle, *Kılavuz* boyunca yazma eserlerdeki süsleme sanatları ile ilgilenmiştir. Fakat en az tezyinat konulu maddeler kadar, kuyudat bahisleriyle ilgili kısımlara da dikkat etmiştir. Nitekim, ilgilerini de bu doğrultuda kayda geçirir. Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki bu başlıkta verilecek konulardan sadece az bir kısmı "kayıt" başlığı altına girebilecek başlıklardır. Sahiplik kaydı, ferağ kaydı ve vakıf kayıtları bu cümledendir. Ne var ki bilmeceler, fihristler, takvim, fıkrâ, hendese, havas, menzil şehirleri ve ashab-ı kehf isimleri gibi konular da *Kılavuz*'da bulunmaktadır ki bunlar toplu olarak "fevaid" başlığı altında toplanacaktır.³⁷ Bununla birlikte, Ünver'in sürekli "fişlere kaydedilmelidir" şeklinde değindiği husustaki "fiş", kütüphane için hazırlanan fiş katalogları olmalıdır. Ne var ki doğrudan ilgili bir bağlama atıf yapıp yapmadığı için bilinmemektedir. Aşağıdaki başlıklarda bu konular detayları ile tartışılacaktır.

4.1.1. Ferağ Kaydı

Ketebe, istinsah, ferağ kaydı yahut kolofonlar, metnin tamamlanmasının akabinde müstensih veya müellif tarafından bırakılan kayıtlardır. "Ketebehu" maddesinde Ünver:

"[...] bunun malzemesini fişlerde hazırlamalılar ki bunu yapmaya heves eden bir âşik göreceği kolaylıklarla bunu kolayca yapsın. Zira bunların hepsini birer birer görebilmek vakit sarf etmeye ve emek vermeye ihtiyaç gösterir. Fişlerde bunlara yer vermekle başkalarının verimli çalışmalarını kolaylaştırmayı bir vatan borcu bilmeliyiz."³⁸

diyerek müstensihlerin isimlerinin fişlere geçirilmesini önemseydiğini ifade eder ve bunun gerekçesinin müstensihler üzerinde yapılacak yeni çalışmalara zemin hazırlamak olduğunu belirtir. "Yer" maddesinde ise benzer bir şekilde ferağ kayıtlarında geçen mekân isimlerinin fişlerde yer almasını önemser:

37 Burada fevaid, kaydedilmesi faydalı görülebilecek her türlü "faide"li bilgiye verilen genel bir isim olarak kullanılmış iken, kuyudat nüshanın hukuki statüsüne yönelik "kayıt"lar için kullanılabilir daha dar bir çerçeveyi ima edecek şekilde kullanılmıştır.

38 Ünver, "Ketebehu," poz. 401.

Eserin gerek müellif ve gerek hattat tarafından yazıldığı imzasıyla görülür de bunu yazdığı yeri de bildiriyorsa fişlere bunlar da geçirilmelidir. Bu suretle biz Anadolu'da ve Rumeli'de şimdi yerleri bile malum olmayan birçok medrese, daru'l-huffaz, daru'l-hadis, cami, mescid ve zaviye gibi yerleri tesbit edebildik.³⁹

Böylelikle, ferağ kayıtlarında geçen mekân isimleri üzerinden hem şehir ve kasabalar bilinecek hem de medrese, *darulkurra* gibi mimari yapılar hakkında bilgi edinilebilecektir. Bu sayede İslam kültürünün yaşandığı coğrafyanın boyutları mekânsal olarak bilinebilecektir. Keza "Tarihli" maddesinde istinsah kayıtlarının tarihleri üzerinden açabileceği alanlara veya sağlayabileceği bilgilere dikkat çekerek şöyle der:

"Tedkik edilen yazmalar arasında istinsah ve telif ve toplama tarihlerinin bulunması ayrı bir kıymet taşır. Çünkü bu tarihlerle biz eser başlarında zahriye ve başlık gibi tezhipler varsa çok defa devirlerini anlayabiliriz. Eğer yerleri de yazılı ise ileride tarihsiz ve yersiz olarak elimize geçecek olanları hakkında bir fikir edinmemize yarar."⁴⁰

Dolayısıyla tarihli olanları kaydetmekten maksat, gelecekte ortaya çıkabilecek tarihsiz nüshaların tahlilini kolaylaştırmaktır. "Tarihsiz" maddesinde bu önerisinin bir devamı olarak şu yorumda bulunur:

"Kitaplarda bazı istinsah bitiminde, hattat imzasını atarken bazen tarih koymayı unuttur. Bunlara tarihsiz denir. Böyle eserlerin yazılış seneleri bilinemezse mevzûun üslubu, yazısı, kâğıdı, varsa başındaki temellük kitabeleri seneleri, takribi olarak yazılış zamanı bizi aydınlatır. O zaman bunları ve dibacede kime ithafen yazıldığını da varsa araştırmalıdır. Tarihsizlerin bugün yazılış senelerini bulamazsak bile asırlarını ve bilhassa yazılabilecek senelerini tahmin edebiliriz ve böyle tahminlere alışmak lazımdır. Fişlerine tarihsiz oldukları zaman, ihtimalleri de alışık olduktan sonra işaret edilmelidir."⁴¹

Burada dikkat çeken husus, "ihtimalleri de alışık olduktan sonra işaret edilmelidir"⁴² önerisidir. Hasıl olabilecek fayda sebebiyle bunu *Kılavuz*'da ilgilimize sunuyor olması dikkate değerdir. "Hatime" maddesinde ferağ kayıtlarındaki salvelelerin müstensihin takdiri ile değişime uğrayabileceğinden bahisle:

"Bahis sona erdikten sonra salvele yazılır. Bu salveleyi bahsin bitmesi saymamalıdır. Fişlere bunu geçirmek hatimeyi bildirmez. Bundan önceki metinden son cümleleri de diğer nüshalarla mukayeseye yaramak için almalıdır. Metinlerde bu son cümlelerin imlası müstesna diğer nüshalarda değişmediği görülür. Salveleler hattat tarafından değişik yazıldığından farklı tarafları çoktur."⁴³

yorumunu yapar. Dolayısıyla müellifin, metni Peygamber'e salavatla bitirme teamülü, metne ait bir unsur olmasına rağmen bu bölüm müstensihler tarafından değiştirilebilmekte, uzatılabilmekte veya kısaltılabilmektedir. Bu noktada Ünver, sadece değişime bahis olabilecek

39 Ünver, "Yer," poz. 813.

40 Ünver, "Tarihli," poz. 749.

41 Ünver, "Tarihsiz," poz. 748. Esasen Ünver'in bu maddede yaptığı, tarihlendirme üzerine birtakım mülâhazalarda bulunmaktır. Nüsha üzerine konuşması sebebiyle "Tarihlendirme" gibi bir başlık yerine madde başlığını, nüshayı niteleyecek "Tarihsiz" şeklinde koymuş olmalıdır. Burada bir amacı da "Tarihli" maddesi ile bir mukayese kurmaktır. Bir kavram vaz etmekten ziyade süreçleri, fiilleri de tasvir ettiği başlıklarda isim olarak kullanmış görünmektedir. Eleştirilmesi gereken nokta, başlıklara isim seçerken kimi zaman dikkatsiz davranmış olabileceğidir.

42 Ünver, "Tarihsiz," poz. 748.

43 Ünver, "Hatime," poz. 292.

salvelerin değil, aynı zamanda bahsin neticelendirildiği son satırların da fişlere geçirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Burada eleştirilmesi gereken nokta, metne ait bir unsur olan hatimeyi de zarf ile ilgiliymiş gibi yazıyor olmasıdır.

4.1.2. “Temellük Kitabesi”

Temellükler günümüzde temellük kaydı terkihiyle kullanılıyor olsa da Ünver, eseri boyunca tutarlı bir şekilde “temellük kitabesi” ifadesini tercih etmiştir. Temellük kitabelerine dair hususi bir ilgisi olan müellif “İmza” maddesinde şöyle der:

[...] Bunlar arasında tarihen tanıdıklarımız çoktur. [...] Toplanacak olursa ayrı bir eserin mevzuu olabilir. Bunlar da görüldükçe fişlere geçirilmelidir. [...] Nitekim bizim topladıklarımız arasında Fatih devri âlimlerinin çoğunun bu suretle imzaları vardır. *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* eserimizde yayınlanmıştır. [...] İstanbul kütüphanelerinde bütün âlimlerin imzalarının bulunabileceğine inanmak ve bunları toplamakla ilimler tarihimizi ne kadar süsleyeceğimizi unutmamak lazımdır.⁴⁴

Bu vesileyle muhkem fişlerin, eser boyunca da sürekli hatırlattığı üzere, ne kadar önemli çalışmalara zemin hazırladığını tekrar hatırlatır. Ünver ayrıca yukarıda da bahsettiği üzere, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* isimli eserinde Hatipzade, Kadızade Mehmed Şah Çelebi, Çelebizade Mevlâna Derviş Mehmed gibi dönem ulemasının kütüphanedeki kitaplarından bahsetmektedir.⁴⁵ Bu iddiasında kaynak olarak “temellük kitabeleri”ni kullanmıştır. Aynı konu üzerinden Sahn Medreseleri’nin hususi kütüphaneleri ve hocaları üzerinde de duran Ünver, Molla Fenari’nin *hafız-ı kütüb* olarak kitaplar üzerinde yaptığı tasarruflardan ve bıraktığı notlardan da bahseder.⁴⁶

4.1.3. Fevaid Kayıtları

Bu bölümde genel olarak Süheyl Ünver’in fevaid başlığı altında toplanılabilecek, muhtelif başlıklarda dile getirdiği notlar derlenmiştir. Dikkat çeken husus, Ünver’in “fevaid” kelimesini eseri boyunca hiç kullanmamış olmasıdır. Fevaid’in alt kategorisi kabul edilebilecek bu türden minör notları, adeta temellük kitabesi ile eşit gördüğü iddia edilebilir. Bu durum, dönemi için üzerinde uzlaşmış, sistematik bir yapının eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Ünver’in Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’ndeki koleksiyonlarında yaptığımız taramalarda, isminde fevaid kelimesini kullandığı bir dosya veya çalışmaya rastlanamamıştır. Bununla beraber *Kılavuz*’un eksik maddeleri hesaba katıldığında durum makul görünebilmektedir. Kendisi, bu bağlamda bir tasnif yapmak endişesinde olmaktan ziyade, her notun tarihi kaynaklık değeri ile ilgileniyor gibi görünmektedir.

44 Ünver, “İmza,” poz. 345.

45 Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946), 56.

46 Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, 55.

“Bilmece”⁴⁷, “fıkra”⁴⁸ gibi madde başlıklarında ise bu türden notların toplanmasını, bunların kaynaklık değeri sunabiliyor olması dolayısıyla önemli görür. Örneğin, edebiyat çalışmaları için ana akım kaynak türlerinin yanı sıra fevaid notlarını da kaynak türü olarak görür. Fakat fişlere geçirilip geçirilmemesi meselesinde fişleri hazırlayanları muhayyer bırakmış, ayrı bir yerde not edilerek müstakil bir çalışmaya malzeme toplanmasını salık vermekle yetinmiş, söz konusu fişlerin edebiyat tarihi çalışmaları için kullanılıyor olmasını önemsemmiştir.

“Daimi Takvim” maddesinde Ünver, takvimlerle ilişkilendirilebilecek notlara, takvimlere dair birer bilgilenme kaynağı olarak bakmaktadır. Bununla ilgili olarak takvim odaklı notların da fişlerde yer bulmasının zaruri olduğunu, çünkü ancak böylelikle nitelikli bir takvim tarihi yazılabileceğini düşünür:

“Kitapların boş yerlerinde takvime ait bazı notlar vardır. Bunlar arasında ay ve gün bilgisi mühim bir yer tutar. Bu arada daimi takvimler için de tarifler ve hatta misaller vardır. Takvim tarihimiz yazılmamıştır. Eğer bu malzemenin en önemlileri not edilecek ve fişlerde işaret olunacak olursa mevcudiyet ve mahiyetlerinden haber alınmış olunur.”⁴⁹

Görüldüğü üzere Ünver, takvimlere yönelik metin dışı notlar üzerinden başka bir alan sayılabilecek takvim tarihi üzerine çalışmalar yapılabileceğini düşünür. Bunun bir uzantısı olarak da ilgisinin dikkatine sunmak üzere bunların işaret edilmeleri gerektiğini ifade eder.

Aynı minvalde, şekil ve cisimleri birbirlerine olan nispeti bakımından inceleyen ilim dalı olan “Hendese” maddesinde ise “Bazı risale mecmualarında metin dışında şimdye kadar bir yere kaydedilmemiş ve üzerinde durulmamış hendese meseleleri vardır ki bunlar da görüldükçe fişlere geçirilmelidir.”⁵⁰ önermesiyle harici notların yalnız sosyal, siyasi bağlamlarını değil, matematik tarihi açısından bilim tarihine katkı sağlayabilecek bağlamlarını da önemser.

Kendisine has birtakım faydaları bulunduran özel dua ve harfler için kullanılan “Havas” kelimesi için aynı başlıklı maddede durumu şöyle özetler:

“Fişlere geçirilmek mecburiyetleri yoktur lakin sadece böyle bir şey vardır diye kısaca işaret olunursa bu hususta ve mistik folklor üzerinde etüd yapacaklar için ilmi bir kolaylık gösterilmiş olur ve bunu ileride, bu ilmî konuda çalışacaklar için bunu esirgememeli ve birkaç kayıt bulacağız diye onlara kütüphanelerin bütün kitaplarını indirterek vakit kaybettirmemelidir.”⁵¹

Yazma eserlerin farklı yerlerine dağılması muhtemel olan bu türden bilgilerin kaybolmaması için emek esirgenmemeli ve ilerideki çalışmalar için bu türden bilgilere fişlerde yer verilmelidir.

47 Kitapların boş yerlerinde meraklıları tarafından yazılmış bazı hoş bilmecele de rastlanır. Bunlar her ne kadar fişlere geçirilmek istenmezse bile fiş hazırlayan hafız-ı kütübler tarafından ayrıca not edilmeli. Bunları ya yayınlamalı veyahut bu heves ve merakta olmayanlar isteyenlere bunları söyleyebilmeli ve verebilmelidir. Asır asır bilmecele ait şimdye kadar işitilmemiş olanlarına rastlamak kabildir. İçlerinde gülünç olduğu kadar sade olanları ve ayrıca fenni mahiyette olanları da az değildir. Ünver, “Bilmece,” poz. 91.

48 “İçlerinde pek önemlileri ve asla bir me’hazde görülmeyecek kadar nadirleri vardır. Bunlar hususi fişlere geçirilemezse bile ayrıca toplanacak olursa güzel bir mevzuun emsalsiz malzemesi olur.” Ünver, “Fıkra,” poz. 212. Benzeri görüşlerini “Hikâye” başlığında da dile getirir. Ünver, “Hikâye,” poz. 270.

49 Ünver, “Daimi Takvim,” poz. 159.

50 Ünver, “Hendese,” poz. 280.

51 Ünver, “Havas,” poz. 286.

Özellikle *menasik-i hac* türünden eserlerin sonunda veya boş yerlerinde İstanbul'dan hacca giden birisinin uğrayacağı menzil şehirlerinin not edilmiş olabileceğini anlatır. Sonrasında benzeri surette Balkan şehirleri ile ilgili bilgilerin ve bu bilgilerin tablolaştırılmış hallerinin kitapların boş yerlerinde görülebileceğini ifade eder. “Menzil Şehirleri” maddesinde bu bilgilerin, katalog fişlerinde işaret edilmesi gerektiğine şu sözlerle değinir:

“Rumeli şehirleri arasındaki muvasale yolları ve menzil şehirleri de ayrıca gösterilmiş cedveller yine kitapların boş yerlerinde kayıtlı bulunmaktadır. Biz bunları tesadüf ettikçe topladık. Bugün müstakbel ve mühim bir eserin malzemesini teşkil etti. Ayrıca basılacaktır.⁵² Bunlar menzil şehirleri hakkında bilmediğimiz birtakım bilgileri de öğretmektedir. [...] Buldukça toplanmalı ve hatta fişlerine füzuli görülmeyerek kaydedilmelidir.”⁵³

Şukka olarak da bilinen “Kulak Kâğıdı” maddesinde ise ilgili maddenin tanımını yaptıktan sonra katalog ile ilişkisi çerçevesinde şunları söyler:

“Eski kitap sahipleri ve ilim ile meşgul olanlar notlarını herhangi ilim ve fenne ait olursa olsun ve ellerinde hangi kitap varsa metne çok defa alakasını gözetmeyerek boş yerlere yazdıkları gibi bazı mühim notları da ellerindeki kitapların aid oldukları bahislerin bulunduğu sahifelerde yer yoksa ufacık kâğıtlara yazarak sahifenin münasip bir yerine yapıştırırlar veyahut bir ucunu kaydırarak dikiş arasına sokarlar. İşte buna kulak kâğıdı derler. Bunların fişlere geçirilmesi mecburiyeti yoktur. Lakin metni inceleyenler bu metinden bu kısmı ilgilendiren bir nokta yanındaki kulak kâğıdında işareten dilebilir.”⁵⁴

Bu noktada her ne kadar fişlere geçirilmesi bir ihtiyaç olmasa da eserin sonraki okuyucularına bilgi sunmak gayesiyle belirtmenin faydalı olabileceğini iddia eder. Kelime anlamı olarak mağara arkadaşları manasına gelen “Ashab-ı Kehf” terkibi hakkında, metin dışı notlarla ilişkili olduğu için bir madde kaleme alan Ünver, aynı isimli maddesinde “Kitapların boş yerlerinde ashab-ı kehf, türlü şekillerde isimlerle yazılıdır. Bunları da gördükçe toplama-
lıdır.”⁵⁵ yazar. Her ne kadar fiş kelimesini zikretmese ve bir kataloglama eylemine referans vermese de bunların toplanmasını vurgulayarak önemini ifade eder. Görüldüğü üzere fevaid başlığı altında tasnif edilebilecek noktaların, genel olarak katalog fişlerinde gösterilmese bile, en azından kaynak değerlerinin takdir edilmesi ve ayrıca not edilerek biriktirilmesi gerektiğini düşünür. Ne var ki eleştirilmesi gereken konular da vardır. Ünver zarf-mazruf çerçevesinde kuyudat türleri için tutarlı bir sistematik sunmaz. Diğer taraftan oluşturduğu perspektif tutarlıdır ve eser boyunca zarfı önceler. Başka bir deyişle tutarlı bir teoriyi sistematik olmayan bir şekilde sunmuştur.

52 Süleymaniye Kütüphanesi, Süheyl Ünver Dosya, 470'te “Anadolu Menzil Şehirleri” isimli dosya bulunmaktadır. Arap harfli çeşitli notlar ve görselleri ihtiva eder. SK-Süheyl Ünver Dosya, 603'te yer alan 117 pozluk “Menzil Yolları” isimli dosya ise daha çok not ve daha az sayıda görsel yer vermektedir. Menzil şehirleri ile ilgili yayınlanmış müstakil bir çalışmasına rastlanamamıştır.

53 Ünver, “Menzil Şehirleri,” poz. 521.

54 Ünver, “Kulak Kâğıdı,” poz. 372.

55 Ünver, “Ashab-ı Kehf,” poz. 167.

4.2. Materyal Unsurlar

Ünver'in *Kılavuz*'da dağınık vaziyette bulunan önerileri bu bölümde yazı, tezhib, cilt, kitap resmi, kâğıt, cedvel, mürekkep ve harita başlıkları altında ele alınmıştır. Yazma eserlerin fiziksel özellikleri genel olarak sanat tarihi veya materyal kültür ile ilgilenen araştırmacıların ilgi alanına girmiştir. Ünver çalışmasında, bunu kabul etmekle birlikte kütüphanecilerin dikkatini ve emeğini bu türden bileşenlerin önemlerine yöneltmiştir. Yukarıdaki kuyudat başlığına paralel şekilde, bu türden bilgilerin kaynaklık değerini önemser. Bu başlık altında Materyal Unsurlar'a dahil ettiğimiz temel odak noktaları sıralanmıştır.

4.2.1. Yazı

Bu başlık altında Ünver'in müstensih, hat türleri gibi konularda fişlere geçirilmesini gerekli gördüğü hususlara dair notları derlenmiştir. "Hattat" maddesinde eğer ferağ kaydında müstensih ismi verilmiş ise bunun sistematik bir şekilde işlenmesi gerektiğini ve böylelikle bir dizin hazırlanması için ön hazırlık yapılabileceğini ifade eden fikirlerini şu cümleler ile dile getirir:

"Bunların isimleri kitap fişlerine de geçirilecek olursa bir gün kitap hattatları diye mühim bir monografinin yazılmasını kolaylaştırmış olurlar. Her ne kadar hattatlar tezkireleri varsa da içinde alfabetik sıra ile veyahut heca harfleri ile sıralandıkları halde eserlerinden bahs olunmaz. O hattatların en belli başlı eserlerini bulamaz ve bilemeyiz. Onun için yazılarından örnek bulunmayan bu eserleri yeni monografilerle tamamlamaya çalışmalıdır."⁵⁶

"Kuran-ı Kerim" maddesinde bir önceki fikrinin bir uzantısı olarak eğer isimleri ferağ kaydında verilmiş ise Kuran kâtiplerinin isimlerinin de hususen fişlere geçirilmesinin ileride yapılacak bir çalışma için zemin hazırlayacağını ifade eder.⁵⁷ Amaç, yeni çalışmalara zemin hazırlamaktır. Öte yandan her ne kadar müstensih hattat olarak verse ve müstensih ile hattat arasında -eğer varsa- bir fark ortaya koymamış olsa da müstensihler üzerine müstakil çalışmaların yapılabilmesi için isimlerinin fişlere sistematik olarak geçirilmesinin gerekliliğini beyan eder.⁵⁸ Yazı teması altında toplanabilecek başlıklardan "Hendesi Kufi"⁵⁹ ve "Müsel sel Yazı"⁶⁰ başlıklarında Ünver ayrıca, bu türde yazılan eserlerin hususen kaydedilmesini önerir.

4.2.2. Tezhib

Materyal Unsurlar başlığı altındaki en kapsamlı tema, Ünver'in sanatsal uğraşısıyla da paralel olarak tezhib olmuştur. Tezhib ve tezhibe dair diğer başlıklarda ilgili unsurların kaydedilmesi konusunda *Kılavuz*'un müellifi ayrı bir hassasiyet gösterir. Nitekim "Tezhib" başlığı altında:

56 Ünver, "Hattat," poz. 291.

57 Ünver, "Kuran-ı Kerim," poz. 369. "Bazılarının yazıldığı yerler ve tarihleri ve yazarların isimleri bellidir. Bunlar fişlerde işaret olunursa ayrıca ilmi bir eserin konusu olabilir."

58 Ünver, müstensih kelimesini *Kılavuz*'da iki yerde, hattat kelimesini ise bu kavramı ifade etmek istediği her yerde kullanmaktadır. Dolayısıyla güvenli bir şekilde iddia edilebilir ki hattat ile müstensih arasında bir fark görmemekte veya bir sınır çizme ihtiyacı hissetmemektedir.

59 "Bu kabil yazılarla cümleler zahriye ve başlıklarda varsa mutlaka fişlerine geçirilmelidir. Bu malzeme bir küme zarif ve istifadeli bir yazının konusu olabilir." Ünver, "Hendesi Kufi," poz. 277.

60 "Her ne kadar bazı karalamalar müstesna kitaplarda harfleri birbirine bitiştiyerek yazılmış ve müsel sel denen yazılara tesadüf olunmazsa da murakkaat mecmualarının birkaçında rastlanabilir. [...] Hattatların çoğu bunu yazmamıştır. [...] Yazıların fişlerine bunlar da kayıt olunursa kütüphanelerimizdeki murakkalarda bu yazı numuneleri sayılarını öğrenmiş oluruz." Ünver, "Müsel sel Yazı," poz. 561.

"[...] aynı zamanda yapılaş asırlarına göre hususiyetler gösterir. Bunları çok görmek ve tanımak lazımdır. Biz bu suretle bunları fark etmeye çalışarak Selçuklar ve Osmanlılar zamanındaki hususiyetleri memleketlere, mesela Mısır, Suriye, Bağdat ve Anadolu'ya göre farklarını görebiliyor ve tanımaya çalışıyoruz. [...] Kitaplar fişe geçirilirken bu cihetleri asla ihmal etmemelidir. Çünkü fişlerde yalnız metin hakkında bazen o metinlerden daha kıymetli olan bu noktalar da bulunmalıdır. Çünkü zarfın da ehemmiyetli olduğu bunların not edilmesiyle meydana çıkacaktır ve müddeamız ispat edilmiş olacaktır."⁶¹

şeklinde bir iddiada bulunur ki bu suretle dile getirdiği "zarfin ehemmiyeti" dikkate şayandır. Bu çerçevede ilk olarak kitapların sahip olduğu tezhiplerin menşeinin tespitinin, kitapların provenansının⁶² aydınlatılması bakımından değerli olacağını, kitabın üretildiği bağlamı ve tarihini daha iyi anlamamızı sağlayabileceğini ima eder. İkinci olarak ise nüshanın sadece metni karşılayan bir kavram olmadığını dile getirir. Daha doğrusu nüshanın, metni de aşan bir kavram olarak alınlanması doğuracağı olumlu sonuçları gösterir. Yani nüsha, metin ve metin dışından oluşan bir toplamdır. Ünver: "Zehhebehu" başlığında dile getirdiği "Birçok ilmi ve dini kitapların sonlarında ismiyle beraber bu tabire de rastlanır. İmzalı eserler muhakkak ki yazı ve süste en kıymetli sanat belgelerinden sayılmalı ve bunlar da mutlaka fişlere geçirilmelidir."⁶³ ifadesi ile "hattat" ve "musavvir" maddelerinde tekrar ettiği önerisini, burada müzehhib için yineler ve sistematik bir dizinin oluşumu için isimlerinin fişlerde yer alması gerektiğini savunur. Tezhibin alt kategorileri olan "Tahrirli Halkar",⁶⁴ "Berk-i Halkari",⁶⁵ "Arasu"⁶⁶ ve "Kenar"⁶⁷ hususlarının da benzeri bir motivasyonla kayda geçirilmelerini ister.

Müellif, tezhibin alt kategorileriyle birlikte tezhip üsluplarını da önemser. Mesela "gonca" başlığı altında, realist üsluplu çiçek resimlerinin -belli ise- yalnız yapanının ve tarihinin değil, aynı zamanda üslubunun da belirtilmesini önerir: "[...] Yapanların bazen isimleriyle karşılaştığımız. Tarih ve imza böyle sanat eserlerinin tarihi noktasında pek önemlidir. Eğer varsa

61 Ünver, "Tezhib," poz. 727. poz.

62 Provenans kavramı ilk olarak sanat tarihinde, sanat eserinin izleğinin araştırılması gayesi ile vazedilmiştir. Devamında özellikle postkolonyal çalışmalar ile kitap çalışmalarının da gündemine gelmiştir. Hâlihazırda kitap tarihi çalışmalarında ve yukarıda geçtiği şekliyle, kitapların üretim bağlamlarını ve tükütildiği ortamları ima eder. Bk. David Pearson, *Provenance Research in Book History: A Handbook*, (The Bodleian Library, 2019).

63 Ünver, "Zehhebehu," poz. 837. Benzeri şekilde "İmzalı" başlığı altında; "Hem iyi yazılmış ve hem de iyi tezhip edilmiş olur da bir de imza taşır bu yazmanın daha fazla kıymetlenmesine sebep olur. Çok defa şark sanat tarihi bir sanatkârın imzalı bir eserini bulmakla zenginler. Bunların da fişlere geçirilmesi doğru olur. Sırf bunları toplamak için uğraşmak büyük vakit ve fırsatların kaçmasına sebep olur. Bu noktaya da rast gelenlerin önem vererek kaydetmeleri, başka işle de meşgul olanlar için önemli bir kaynak yerine geçer" der. İmzalı maddesi, aslında kataloğun kimler için ve hangi amaca matuf hazırlandığını örneklemesi bakımından önemlidir. Kataloglar aslında "büyük vakit ve fırsatların kaçmaması" içindirler. Ayrıca başka işle de meşgul olanlar için yani asli ilgi alanı nüshaların bizzat kendisi olmayanlara bu vesileyle bir kolaylık sağlanacağını düşünür. Ünver, "İmzalı," poz. 344.

64 "Kitapların kenarlarında sırf altınla yapılmış çiçeklerin ve yaprakların, münhaniler üzerinde terkipleriyle husule gelen süslerin fazlaca ve itinalı derecelerine göre kenarlarına yapılan tahrirlere denir. [...] Bunların tavsifi yapılırken fişlere tahrirli oldukları da yazılmalıdır." Ünver, "Tahrirli Halkar," poz. 761.

65 "Masif altınla, yalnız gölgeli altınla muhtelif sulu ve koyuca renklerle yapılan halkar süslerin yaprakları manasına gelir. [...] Yalnız fişlere bunlarda metin kenar boşluklarında veyahut baş sahifeler kenarlarında ve sonda ... içinde ve dışında varsa ne'leri ve şekilleri ve yapıma tarzları mutlaka işaret edilmeli ve mümkün olursa toplanmalıdır." Ünver, "Berk-i Halkari," poz. 84.

66 "Altın cedveli veyahut kırmızı (sürh) cedveli sahifeler arasında metnin boş yerlerine yapılan halkar ve tezhipli süslerle ve cedvellere arasu denir. Levhalarda yazı aralarındaki süslerle de bu ad verilir. Bu arasu nakışlar cedvellere arasında olduğu gibi cedvelsiz boş yerlerde de bulunur. [...] Bulundukça fişlere geçirilmelidir." Ünver, "Arasu," poz. 17.

67 "Tezhip [ve] halkarda kullanılır bir tabirdir. Yanlarda manasına gelir. Bordürün bir başka tarzda izahıdır. Kenarında halkar, kenarında geçme ve ... gibi tabirlerle fişlere geçirilmelidir. Ünver, "Kenar," poz. 407. Böylelikle sanatçılar arasında kullanılan bir terimi katalog hazırlayanların dağarcığına kazandırır.

fişlere konmaları ve yaptıkları eserin tavsifi verilmeli ve yapılış tarzları izah edilmelidir.”⁶⁸ “Rokoko Başlık” maddesinde kısaca “Rokoko süsleri gördükçe fişlere işaret etmek lazımdır.”⁶⁹ şeklinde bir uyarıda bulunur. Böylelikle nihai olarak hem tezhibin stiline hem de varsa müzehhibin kimliğine dair bilgilerin tespit fişlerine geçirilmesi gerektiğini belirtir. Asıl dikkat çeken konu, bahsedilen tüm maddelerde yalnız unsurun tespiti ve fişlere geçirilmesini değil, fişi hazırlayanın takdiri ile ilgili maddedeki unsurun üslubunun ve ekolünün de belirtilmesinin uygun olacağını vurgulamasıdır. Öte yandan tezhib teması altında sıralanabilecek tüm bu madde başlıklarının ima ettiği ana fikir, katalogun hedef kitlesi olarak yalnızca metin ile uğraşan filolog, tarihçi, edebiyatçı, vb. kişilerin olmadığıdır. Nüshayı meydana getiren tüm tamamlayıcı unsurlar, nüshanın tarihini, diğer bir ifadeyle provenansını aydınlatmakla kalmayıp zarfı ilgilendiren yan alanlar için de kaynak olabilecek bilgileri temin eder.

4.2.3. Cilt

Ünver fişlere geçirilmesi gereken unsurları sıralarken ciltleri ayrıca önemser. Bu bağlamda, “Yazma Kab” başlığı altında terimin tanımını yaptıktan sonra, “Bunlar kalıpla basılan şemse kaplardan daha makbuldür. Çünkü şemse kalıplarla pek çok birbirinin benzeri örnek yapılabilir. [...] Bunlar Selçuklarda çok çeşitlidir ve görüldükçe fişlere el [ile] yapıp yapılmadıkları işaret edilmelidir.”⁷⁰ şeklinde bir yorumla hem katalog yapanlar için öneride bulunmakta, hem de cilt çeşitleri arasındaki farkları, bilgisini ihsas ettirircesine anlatmaktadır. Aynı minvaldeki bilgileri ve öneriyi “El ile Yapılmış” ve “Teclid” başlıkları altında da sunmaktadır. Teclid maddesinde ayrıca,

“Yalnız 16. asıra gelinceye kadar zengin veya fakir, el ile yapılan işler üzerlerinde çoktur. Sonra teclidleme artar ve bunların üzerine iyi veya kötü, kıymetli veya kıymetsiz şemseler basmakalıp yapılır. [...] Şebih⁷¹ bu kapların, eski ve el ile yapılmış olanları kıymetlidir. Bunların fişlerde tavsifi yapılırken el ile yapılanları üzerinde durmalı ve kaydetmeli ve teknik değişiklikler varsa mutlaka kaydedilmelidir. Çünkü bu fişlerde kitaplara bakılmadan bile olsa bir fikir verebilmeli ve bunlar üzerinde incelemeler yapılabilirdir.”⁷²

şeklindeki yorumunu da ekleyerek fişlerin kimler için ne amaçla oluşturulduğunu gösterir. Benzer bir şekilde, cilt konusundaki uzmanlığını “Yapıştırma Şemse” başlığı altında şöyle dile getirir:

“Bazen bir renk deri ortasına başka renk deri parçaları ve köşelere tesadüf ettirilerek yapıştırılarak yapılmış şemseler için kullanılır. Bazen kâğıttan yapılmış ciltlerin orta ve kenarlarına yapıştırılmış derilere de denir. [...] Fişlere bunlar işaret edilse de olur edilmezse de olur.”⁷³

Bu örnekten görülebileceği üzere Ünver, kimi yerlerde hangi unsurların fişlere geçirilmesinin bir zorunluluk olmadığını belirtmeyi de ihmal etmez. Bütün bu hususları *Kılavuz*'da

68 Ünver, “Gonca,” poz. 244. Aynı konuda benzer görüşünü “Şükufe” başlığında şu şekilde dile getirir; “Kitapların başında ve sonunda boş yerlerde yapılan çiçek demetlerine ve ayrıca tabii çiçeklerin üsluplanmasıyla yapılan süslere şükufe tarzı denir. Bunlar arasında pek güzel ve sanat eseri sayılacak kadar kıymetlileri vardır. Fişlerde bunlar görüldükçe işaret etmelidir.” Ünver, “Şükufe,” poz. 689.

69 Ünver, “Rokoko Başlık,” poz. 613.

70 Ünver, “Yazma Kab,” poz. 818.

71 Şebih kelimesini “Eskiden bir örnekten veya tıpkıdan benzetilerek yapılan resme derler.” olarak tanımlar. Şebih kelimesini benzetme manasında kullanır. bk. Ünver, “Şebih Yazma,” poz. 704.

72 Ünver, “Teclid” poz. 743.

73 Ünver, “Yapıştırma Şemse,” poz. 821.

dile getirmesi ise katalogların ileri seviye çalışmalar için mümkün olan en kolay bilgi edinme imkânı sağlaması gerektiğini, dolayısıyla da katalogların mümkün olduğu kadar eksiksiz bir şekilde hazırlanması gerektiğini düşünmesi sebebiyledir. “Kumaş Kaplı”,⁷⁴ Edirne Kabi⁷⁵ ve “Karışık Tarama”⁷⁶ başlıklarındaki fikirleri de genel olarak tezyinat başlığı altında serrettiği fikir ve perspektifine benzerdir. Kitapları bir sanat tarihçisi gözüyle de incelemekte, muhtemel sınırları ve çalışma alanlarını nüshalarda gördükleri üzerinden tayin edebilmektedir. Bununla bağlantılı olarak da işleme ve kataloglama faaliyetinin ileriki çalışmalar için veri ve tarihsel kaynak sunmasına önem atfetmektedir.

4.2.4. Kitap Resmi

“Musavvir” maddesinde müellif, tıpkı hattatlar ile ilgili bahiste zikrettiği gibi, ilerideki bir çalışmaya konu olabileceğine binaen musavvir isimlerinin de sistematik bir şekilde fişlere geçirilmesini önerir.⁷⁷ Ünver, “İşlemek” maddesi altında ilginç bir örnek olarak şu ayrımda bulunur:

“Resim ve tezhip yapmak yerindedir. Nitekim resimli ve tezhipli bir esere “işlenmiş” denir. İşlenmemiş, bir yazı yazılmış da tezhibi yapılmamış olanlara da “işlenmemiş” denir. Fişlerinde bu tabirler kullanılmalıdır. Mesela bir yazı koleksiyonunda tezhipli ve tezhipsiz olanlarına bu tabir kullanılacağı gibi işlenmiş veya işlenmemiş tabiri de yazılırsa doğru hareket edilmiş olur. Çünkü ressamlar ve müzehhibler arasında bu tabir terim yerini tutmaktadır.”⁷⁸

Burada dikkati çeken husus, kitabın minyatürü ve/veya tezhibinin tamamlanmamış olması durumunda, klasik sanatlarla ilgilenen kişiler arasında terim olarak kullanılan “işlenmemiş” tabirinin fişlere geçirilmesini öneriyor olmasıdır. Böylelikle resimli ve tezhipli eserlerin yanı sıra resmi veya tezhibi tamamlanmamış, bu ikisinden herhangi birinin yeri boş kalmış nüshalardan da haberdar olma şansımız doğmaktadır. Diğer ilginç bir durum ise klasik tasvir sanatıyla ilgilenenler arasında bilinen bu kavramı, yakışır bir şekilde böylesi kapsamlı bir sözlük üzerinden kitaplarla ilgilenenlerin dikkatine sunmasıdır.

4.2.5. Kâğıt

Ünver “Aherli Kâğıt” başlığında, Arap harfleri ile üretilen nüshaların kâğıtlarını Doğu ve Batı kâğıtları olmaları açısından inceler. *Kılavuz*'da bu hususa değinmesi ise kâğıdın cinsinin işlenmesi dolayısıyladır. Kullanılan kâğıt, Doğu kâğıdı ise abadi gibi nevelerin fişlere işlenmesini, Avrupa kâğıdı ise de bu sefer filigran bilgisi ile ayrıntılı tasnifini önerir:

- 74 “Bunların içinde Avrupalardan o tarihlerde gelen kumaşlar ve muhtelif cinsleri bulunduğu gibi yerli kumaşlardan da örnekleri vardır. Eğer fişlere bunlar da katılırsa (kitap kaplarında eski kumaş örnekleri) diye bir monografi bile hazırlanabilir.” Ünver, “Kumaş Kaplı,” poz. 371.
- 75 “Edirne kapları denen bu lake kaplar bir mühim eserin konusu olacak kadar zengindir ve sanat tarihimizin asıl bir bahsini teşkil eder. Bu kabil kaplara rastlandıkça varsa imzaları, şekilleri ve tarifleri ile fişlere geçirilmelidir.” Ünver, “Edirne Kabi,” poz. 191.
- 76 Ebrular taraklı nev'i için taraklandıktan sonra muhtelif istikametlerde bir ince tel veya sert bir at kılı ile bunun tarak istikameti hilafına yollar yapılır ki bu tarama karışır. Kitap ciltleri içinde ve bazen dışında bu çeşitlerde kullanıldığı cihetle tanımak ve böyle kaydetmek doğrudur. Ünver, “Karışık Tarama,” poz. 417.
- 77 “Bazen bu sıfat, ismin sonuna (Mehmed Musavvir) gibi konur ki bugünkü Ressam Mehmed anlamına gelir. Bunlara biz bugün ressam diyoruz lakin eski resimler altında imzaları bulunursa fişe geçirirken (Musavvir Osman) gibi kaydetmek doğru olur.” Ünver, “Musavvir,” poz. 482. Dolayısıyla yaygın usul içerisinde musavvirlerin fişlere geçirilmesi bir teamül olmuş olmalı ki fişlere geçirirken sadece ismin nasıl geçirilmesi gerektiğine dair bir öneride bulunmaktadır.
- 78 Ünver, “İşlemek,” poz. 325.

"Bu kâğıtların abadi ve iyi cinsten olanları fişlere geçirilmektedir. Lakin filigranlı olanlar işaret edilmiyor. Bunlar ayrıca bir konu olabilir ve ayrıca bunların tespiti çok faydeli olur."⁷⁹

"Aherlenmiş" başlığında ise "Kâğıt cinsleri fişlere geçirilirken aherli veya mühreli olup olmayanlarını ayırmak icab eder."⁸⁰ cümlesi ile görüşünü beyan eder. Fakat "Avrupa Kâğıdı"nda kapak içlerinde kullanılan renkli ve ithal kâğıtların fişlere geçirilmesini gerekli görmeyerek şöyle demiştir:

"19. asırda tamir edilmiş ciltler içinde deniz yoluyla Türkiye'ye getirilmiş birçok kâğıtlar kullanılmıştır ki bunların daha eskileri ve el ile yapılanları olduğu gibi baskı ile hazırlanmış dört renkli, renksiz, kabartma, çiçekli ve çiçeksiz, sadeleri ve pek süslüleri görülmektedir. Nadiren kitap mahfazaları üzerinde de gördük. Bunların fişlere geçirilmesinde bir faide yoktur. Çünkü eski orijinal süslerimize dahil olmaz."⁸¹

Bu türden fişlere geçirilmesini önemsiz gördüğü konulara Kılavuz'da bazı maddelerde değinmiştir. Dolayısıyla az da olsa kayda geçirilmesi gerekmeyen bilgiler olduğunu da dile getirir. Burada, dört renk ile matbaada basılan ve kitap içinde veya dışında süsleme ve mahfaza unsuru olarak kullanılan Avrupa kâğıtlarının fişlere geçirilmesini, İslam süsleme sanatlarından olmaması sebebiyle gereksiz görür ki bu, Kılavuz'un temel motivasyonunu da göstermesi açısından manidardır. Nitekim Ünver, Kılavuz'da bir nevi yazma kitapların İslam kültürü ile ilgili kısımlarıyla ilgilenmektedir.

4.2.6. Cedvel

Kılavuz içerisinde Ünver'in cedvellere ayrı bir önem verdiği gözlemlenmektedir. Öyle ki cedvel ile ilgili "Ara Cedvel", "Arasu", "Bakır Cedvel", "Cedvel" gibi müstakil madde başları kaleme almıştır. "Bakır Cedvel" başlığında şu ifadeler yer verir:

"[...] Bulunduğu yer rutubetli ise çabuk donuklaşır, kararır ve hatta yeşilleşir. İş bununla kalsa ehemmiyetsiz görülebilir. Fakat kendisi okside olduysa kâğıdı da okside eder ve yakar. Kâğıdın kenar cedvelleri boyunca boyanan yerler ayrılır. Bir sahife içinde yazıların cedvelerinden itibaren yerinden oynar ve nihayet kopar. Kütüphanelerde kitap tasnif edenler böyle bakır cedvel de bulunabileceğini ve bunların ayırt edilerek fişlere geçirilmesi lazım geldiğini unutmamalıdır."⁸²

Böylelikle günümüzde özel tekniklerle yapılabilen içerik ölçümlerinin, eğer görünürde nüsha üzerinde bir etkisi varsa fişe geçirilmesini önererek ilginç bir örneklik sunar. Ünver cedvellere ilgisinin bir uzantısı olarak "Kuzulu Cedvel" başlığı altında "Bir sahifenin kenarına çekilen çift altınli veya altınsız cedvelin yanına çekilen bir tek cedvele kuzulu cedvel derler. Yavrulmuş manasınadır." şeklinde bir tanım yaptıktan sonra "Bu ekseriya siyah renktedir.

79 Ünver, "Aherli Kâğıt," poz. 51. Günümüzde filigran olarak bilinen kelime için eser boyunca tutarlı olarak "Filigram" kullanımını benimseyen Ünver ayrıca şunları söyler: "Bunu bir meraklı arkadaş ele alırsa meşhur olur ve hizmet eder. Bunları vesikalar ve kâğıtlar ve defterler ve kitaplar üzerinde gördükçe üzerine ince bir kâğıt koyup kurşunlu kalemle çizmeli sonra çini mürekkebi ve kalınca bir uçla yazmalı. Bulunduğu vesikanın ve kitabın yazılış tarihi mutlaka kaydedilmelidir". Ünver, "Filigram," poz. 218. Bu önermesi ile fişlere geçirme ameliyesini kastedip kastetmediği açık olmasa da filigran bilgisinin gözden kaçırılmaması ve toplanması gereken bir bilgi olduğunu söyler. Bu sayede İslam dünyası kitaplarında kullanılan kâğıtlar için geniş bir külliyat elde edilmiş olabilir.

80 Ünver, "Aherlenmiş," poz. 52.

81 Ünver, "Avrupa Kâğıdı," poz. 7.

82 Ünver, "Bakır Cedvel," poz. 78.

Bazen kırmızı ve laciverd de olabilir. Fişlere her sahifede varsa işaret olunmalıdır.”⁸³ diyerek tercihini belirtir. “Ara Cedvel” madde başında ise:

“Cedvelli sahifeler arasında bilhassa divanlarda bir sahife sütunlara ayırdığında veyahut metinlerde beyitler bulundukça aralarına çizilen cedvellere ara cedvel derler. [...] Bunlar kuzusuz cetvellendir. Altınlı olanlar olduğu gibi Selçuklar zamanında da çift sürh ile çekili olanlar da çoktur. Aralarında halkarlı süsler bulunursa fişlere geçirilmelidir. Kitabın tavsifinde ara cedveller de geçilmemelidir.”⁸⁴

önerisi ile cedveller konusundaki ilgisini ve titizliğini devam ettirir. Öte yandan, cedvellerin dönemlendirilmesini önerir ve tarihsel olarak çeşitlerini örneklendirir.

4. 2. 7. Mürekkep

Kılavuz’da müellif, mürekkep konusuna olan ilgisini, muhtelif alt başlıklar taşıyan maddelere yer vererek gösterir. Bu çerçevede Ünver, “Zaç Mürekkebi” başlığı altında ifade ettiği üzere, maddi kültür araştırmalarına başlangıç noktası temin edebilecek bir konu olarak mürekkep yanıklarının da katalog bilgileri arasında yer almasını önemser:

“Zaç-ı Kıbrisi ile yapılmış mürekkeplerin kağıtları yanar, esmerleşir ve kararır. Hatta bu bazen bütün kâğıdı ve temasta bulunduğu sahifeleri yakar. Bunlar zamanla kırılır ve çürür. Bu mürekkep 15. asırda kullanılmıştır. Lakin yazıldığı sahifeler arasında yanarları çoktur. Bunlar bazen ufalmış parçalar halinde varaklar arasında durur. Fişler[d]e işaret olunmalıdır. Bir fikir edinilmiş olur.”⁸⁵

4.2.8. Harita

Ünver haritalar üzerinde durmayı da ihmal etmez ve bu öğelerin tespit fişlerine geçirilmesini önerir. “Harita” başlığı altında fikrini şöyle ortaya koyar:

“Bunların içinde üzerlerinde durulmaya hatta toplanarak bir eser halinde neşrolunmaya değer olanları az değildir. Binaenaleyh fişlere bunların ebadı, mahiyetleri mutlaka yazılmalıdır. İçinde haritalar da var demek kâfi değildir. Bir anket açılarak hiç olmazsa kütüphaneye ve medreselerdeki bilumum haritaların ayrıca katalogları yapılmalıdır.”⁸⁶

Böylelikle sadece kitapların değil, kitapların içinde bulunan ve müstakil haldeki haritaların da bir katalogunun yapılmasının önemini vurgular. “Istampa Resim” başlığında “Kütüphanelerde fihriste geçmiş veya geçmemiş olanları cildbendler içinde veyahut haritaları da içine alan albümlerde tek sahife halinde veyahut dipten yapılmış olarak bulunabilir. Bunların da görüldükçe mahiyet ve evsafı mutlaka fişlere geçirilmelidir.”⁸⁷ der. Batı matbaa tarihinde primitif bir baskı tekniği olan ve Gutenberg’in hareketli matbaa harflerinden önce de bilinen *xylography* (zelografî), haliyle Türk matbaacılığı için yenidir. Dolayısıyla örnekle-
rinin ayrıca kaydedilmesi, Türk basım tarihini aydınlatacaktır ve bu Ünver için önemlidir.

83 Ünver, “Kuzulu Cedvel,” poz. 363.

84 Ünver, “Ara Cedvel,” poz. 18.

85 Ünver, “Zaç Mürekkebi,” poz. 841.

86 Ünver, “Harita,” poz. 298.

87 Ünver, “Istampa Resim,” poz. 332.

SONUÇ YERİNE

Süheyl Ünver, girişte açıklandığı üzere kendi ifadesiyle sadece “mazruf”un değil, “zarf”ın da son derece önemli olduğuna dikkat çeker. Yazma kitaplarda yalnızca metne yönelik değil, metin dışı unsurlara dair de yayınlar yaptığı bilinen ve kaynaklık değerlerine dikkatleri çeken ilk isimlerdendir. Bunun ötesinde yazma eserlerin metin dışı unsurlarıyla, kendi deyişiyle “zarf” ile ilgilenmenin yeni bir ilim dalı olduğunu ifade etmiştir. *Yazma Kitap Kılavuzu* isimli eseri boyunca da bu olgunun sürekli altını çizmiş, metin dışı unsurlara dair bazı maddelerin açıklamalarında, katalog fişlerine geçirilmesi gerekliliği üzerinde hususen durmuş; bu türden metin dışı bilgilerin katalog fişleri üzerinden tarihsel kaynak olarak kullanımının önemini öne sürmüştür. Bu doğrultuda metin dışı unsurları analitik bir değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Makalede ilk olarak literatür değerlendirmesi yapılmıştır. İlgili literatürde, Ünver'in dikkat çektiği, kaynak değeri bulunan metin dışı unsurların kaynaklık değerinin ne şekilde değerlendirildiği dikkate sunulmuştur. Süheyl Ünver'den sonra Ramazan Şeşen ve Eymen Fuad tarafından da dikkat çekilen konu, ancak sonraki çalışmalarda analitik olarak kullanılan bir birincil kaynak olabilmıştır. Makalenin devamında Ünver'in dağınık şekilde muhtelif maddeler altında dile getirdiği teorik çerçevesi tasnif edilerek organize bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Müellif için “zarf”, “mazruf” yani metin olmayan her şey, *metin dışı* anlamına gelir. “Zarf” konusu sanat özelliklerinden istinsah kayıtlarına, fiziksel niteliklerden mürekkebin cinsine geniş bir kapsamda ele alınan bir terimdir. “Zarf”ın *kuyudat* bahsinden daha kapsamlı olan ve metin olmayan metin dışı unsurları da kapsayan *paratext* terimine daha yakın durduğunu ifade etmek gerekir. Zira *kuyudat* bahsi metin olan metin dışına referans verirken *paratext* ise metin dışının hem yazı hem de yazı olmayan unsurlarını kapsayacak genişliktedir. Dolayısıyla Ünver'den alınan ilham ile *paratext* kavramı rahatlıkla “zarf” ile karşılanabilir.

Devamında Ünver'in katalog yapımına dair sunduğu bakış açısının zarfa müteallık parçaları derlenerek sunulmuştur. Ünver'in önerdiği çerçevenin kataloglama sırasında ne kadar uygulanabileceği tartışma konusu olsa da *Yazma Kitap Kılavuzu*'nda sunmaya çalıştığı perspektif, sonuç olarak yeni alanlar açacak ve yeni tarihsel kaynaklar önerecek potansiyel dedir. Sunduğu perspektif, yukarıda da belirtildiği üzere, bazı tutarsızlıklar ve yanlışlıklar içeriyor olabilir. Örneğin “tarihsiz” başlığı altında aslında tarihlendirmeye dair bilgiler ve öneriler sunmaktadır. Yahut metne ait bir unsur olan hatimenin metin dışı olduğunu telakki edip bu minvalde değerlendirmektedir. Eksiklik olarak algılanabilecek bütün bu hususlara rağmen kurduğu çerçevenin bizatihi kendisi oldukça değerlidir. Kıymetli olan nokta, bu noktaya dikkatleri çeken ilk isimlerden olmasıdır.

Ünver katalog hazırlamanın, Osmanlı tarihini ve kültürünü anlamlandırmanın ve birincil kaynak havzasını geliştirmenin bir aracı olduğunu düşünmektedir. “Zarf”ın dikkatle kaydedildiği bir kataloglamanın, kültür ve bilim tarihi gibi farklı alanlar için kaynak mesabesinde bilgiler ortaya çıkaracağını ve yeni alanlar açabileceğini *Kılavuz* boyunca titizlikle göstermiştir. Fakat şu belirtilmelidir ki her ne kadar metin dışı unsurların analitik bir değerlendirmesini yapmış ve mesela *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* eserinde olduğu gibi, temellük kayıtlarını kaynak olarak kullanmışsa da Ünver, sistematik bir yapı ortaya koymaktan uzaktır. Nitekim bu makalenin amacı da konu edilen eserde farklı maddeler

altında bulunan dağınık görüşlerinin toparlanmasından ve sistematizasyonundan ibarettir. Tüm bunlarla birlikte yukarıda aktarılan literatür içerisinde Ünver'in durduğu yer ve önceliği, *Yazma Kitap Kılavuz'*unu önemli ve değerli kılmaktadır.

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre Açık Erişim bu makale, [CC BY-NC 4.0](#) lisansına sahiptir.

YAZAR KATKI ORANLARI	AUTHOR CONTRIBUTIONS	CRediT	Yazar Author	
			1	2
Çalışmanın Tasarımı	<i>Conceptualization</i>	1	70%	30%
Veri Toplama	<i>Data Curation</i>	2	20%	80%
Araştırma ve Analiz	<i>Research & Analysis</i>	3-4-6-11	90%	10%
Orijinal Taslak	<i>Original Draft</i>	12-13	90%	10%
İnceleme ve Düzenleme	<i>Review & Editing</i>	14	80%	20%

Research & Publication Ethics: The article underwent a double-blind peer-review process involving two or more reviewers, and an *iThenticate* scan was conducted to detect potential plagiarism and similarity issues. The article was found to comply with established research and publication ethics standards.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles and that all relevant sources were accurately cited. This is a Libre Open Access article under the [CC BY-NC 4.0](#) license.

EXTENDED ABSTRACT

Manuscripts were created out of text transmission. In due course, they had evolved to include paratextual elements, including manuscript notes, ornamentation programs, binding, and others, which were incorporated into the text according to utility and relevance. These elements may cater to the history discipline as the primary source and are extensively studied under categories such as *paratext*, *khawāric al-nas*, and manuscript notes in modern scholarship; however, Süheyl Ünver (1898-1986) is one of the earliest representatives involved in defining and elaborating on the term *paratext*. The primary motivation of this research is to reveal Süheyl Ünver's observations on source value and credibility of manuscript notes and paratext, which he acclaimed within *zarf-mazrûf* (lit. envelope-enveloped; here paratext-text) dichotomy, as highlighted in his work entitled *Yazma Kitap Kılavuzu (A Guide to Islamic Manuscripts)*. It has been followed up by a discussion on the recommendations to create catalog entries, following the general theoretical framework he proposed for text and paratext.

Süheyl Ünver (1898-1986) meticulously documented his remarks and findings on note papers while commuting to Istanbul's manuscript libraries. He left an extensive corpus of files and folders chiefly about Islamic manuscripts. Even if he could publish particular works on specific themes, a considerable portion remains unpublished. One of them is *Yazma Kitap Kılavuzu (A Guide to Islamic Manuscripts)*, which he also occasionally refers to as *Kāmūs (Dictionary)*, particularly concerning its theoretical framing on the paratextual elements.

The main question of the research focuses on how he deals with the paratext of Islamic manuscripts and how one should understand them. He justifies the paratext keyword through *zarf-mazrûf* dichotomy, evaluating them within an analytical context. While the latter refers to the text, the former typifies paratext, parting and parceling ornamentation, manuscript notes, and physical characteristics. Ünver thinks the primary intention of the *Guide* is to reveal the importance of the paratext, not the text, thus creating a novel field in scholarship that prioritizes research on and use of paratextual elements, acknowledging the equal value of *zarf* as a primary source because *zarf* is not lesser than *mazrûf* in value as a primary source.

The methodology of this article aims to compensate for scattered information found throughout the *Guide* and acclaim a taxonomy of paratexts, as elucidated by Ünver. The classification comprises manuscript notes (tr. *kuyudat*) and materiality (tr. *materyal unsurlar*). Manuscript notes he dwells on to exemplify the source value for historical research include, but are not limited to, ownership statements, colophons, endowment statements, and other scattered records around like anecdotes, calendars, talismanic inscriptions, indices, geometrical calculations, and more. The latter category, materiality, encompasses elements related to the physical attributes of manuscripts and is framed with the script, ornamentation, binding, book painting, paper, rule border, ink, and map.

It is necessary to criticize Süheyl Ünver, firstly for the evaluation he consistently made of cataloging paratextual elements due to the source value they carry. However, this theory needs help finding a consistent echo of explanation throughout the book. In place of this, this paper is an attempt to explain this unclustered theory. Secondly, his compatible assertion regarding paratextual elements does not appear in a full-fledged schema. To the second point, the endeavor to find a possible framework for understanding these elements needs to

be revised. As an illustration, while the work even includes an entry on anecdotes (tr. *fikra*) on the taxonomy of paratextual elements, an entry on one of the crucial components of Islamic manuscripts, such as seals, cannot appear. This omission may stem from the work's deficient condition or Ünver's arbitrary choices.

Although it is a matter of debate how the framework proposed by Ünver can be applied during the cataloging process, the perspective he aims to present in *A Guide to Islamic Manuscripts* holds the potential to unveil new fields of study and suggest new historical sources. In this regard, Ünver was aware of this afresh field and acclaims it throughout the work. On the other hand, the work is precious because he is one of the earliest examples to propose this theoretical frame for Islamic manuscripts. Meanwhile, thanks to this paper, his unclustered theoretical framework finds a space to be presented. This feature, therefore, makes his proposal and *A Guide to Islamic Manuscripts* valuable.

He perceives cataloging as a tool for discovering Islamic history and culture, recognizing these paratextual elements' value as primary sources. However, at this point, it is necessary to state that he is back from bringing to the forefront a comprehensive systematization in this regard. This article seeks to collect systematically his scattered views on paratextual elements under different entries in his work, *A Guide to Islamic Manuscripts*. By consolidating and organizing these views, this paper seeks to enhance a better understanding of his ideas and their ramifications for cataloging practices.

KAYNAKÇA

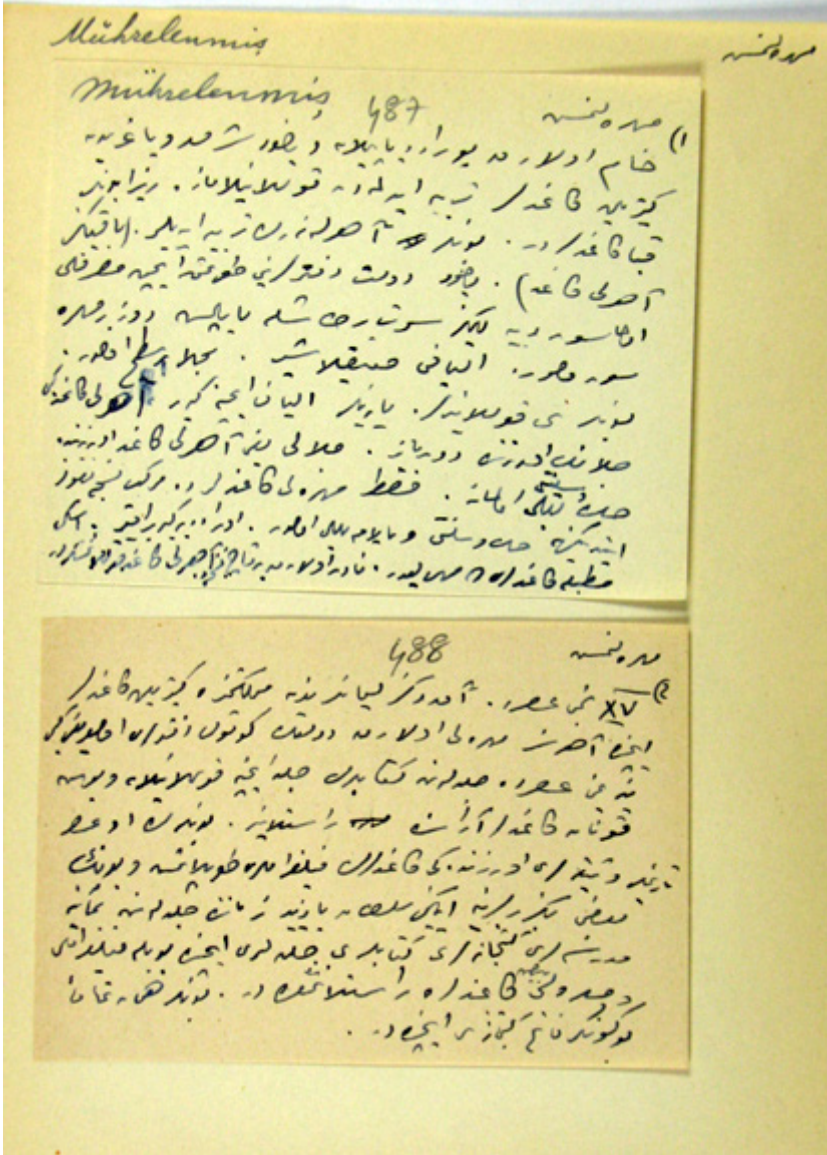
- Açıl, Berat (ed.). *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. İstanbul: İlem Yayınları, 2015.
- Açıl, Berat (ed.). *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
- Arıcı, Müstakim - Arıkan, Mehmet. *Taşköprülüzâdeler ve İsmüddin Ahmed Efendi*. İstanbul: İlem Yayınları, 2020.
- Arslan, Sami. *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı: Bilgiyi İstinsabla Çoğaltmak İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri Dönemi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Artan, Tülay. "18. Yüzyıl Osmanlı Bilgi Üretimi ve Dağılımı: El Yazması Koleksiyonları ve Koleksiyonlar Arasında Şehid Ali Paşa'nın Yeri". *Müteferrika* 58 (2020), 5-40.
- Görke, Andreas - Hirschler, Konrad. *Manuscript Notes as Documentary Sources*. Beirut: Erlon Verlag Würzburg, 2011.
- Kalaycı, Mehmet. "Veliiyüddin Cârullah Efendi'nin (ö. 1151/1738) 'Terceme-i Hâli'ne Bir Katkı". *İslam Tetkikleri Dergisi* 11/1 (Mart 2021), 357-388.
- Liebrenz, Boris. *Die Rifâ'iya aus Damaskus: Eine Privatbibliothek im Osmanischen Syrien und ihr kulturelles Umfeld*. Leiden: Brill, 2016.
- Mesara, Gülbun vd. *SüheyL Ünver Bibliyografyası*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
- Pearson, David. *Provenance Research in Book History: A Handbook*. The Bodleian Library, 2019.
- Ricci, Ronit. "Thresholds of Interpretation on the Threshold of Change: Paratexts in Late 19th-century Javanese Manuscripts". *Journal of Islamic Manuscripts* 3 (2012), 185-210.
- Seyyid, Eymen Fuad. *el-Kitâbu'l-Arabîyyu'l-Mahtût ve İlmu'l-Mahtûtât*. Kahire: Daru'l-Mısıriyyeti'l-Lübniyye, 1997, 453-477.
- Sezer-Aydınlı, Elif. "Unusual Readers in Early-Modern Istanbul: Manuscript Notes of Janissaries and Other Riff-Raff on Popular Heroic Narratives". *Journal of Islamic Manuscripts* 9/2-3 (2018), 109-131.
- Sezer-Aydınlı, Elif. *A Manuscript Community in Ottoman Istanbul (18th-19th Centuries) Heroic Stories, Social Profiles, and Reading Space*. Berlin: Frei Universitat Berlin, Doktora Tezi, 2022.
- Sezer-Aydınlı, Elif. *The Interface between the Oral and the Written in Ottoman Literature: The Reader Notes on The Manuscript of The Story of Firûzşâh*. İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Şeşen, Ramazan. *Fibrisü Mahtûtâtı Mektebeti Köprülü*. İstanbul: IRCICA, 1986.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1932.
- Ünver, SüheyL. *Anadolu Menzil Şehirleri*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, SüheyL Ünver Dosya, 470.

- Ünver, Süheyl. *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946.
- Ünver, Süheyl. *Menzil Yolları*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süheyl Ünver Dosya, 603.
- Ünver, Süheyl. *Süleymaniye Kütüphanesi Konferansı*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süheyl Ünver Defter, 693.
- Yalçın, Çağrı. “Kütahya Sivil Mimari Örnekleri Kapsamında Kossuth Evi’nin Değerlendirilmesi ve Kurgusal Mekan Açısından Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Mart 2019).

EKLER

EK 1

Yazma Kitap Kılavuzu'ndan Örnek Sayfa

Süheyl Ünver'in Yazma Kitap Kılavuzu'ndan örnek sayfa, poz. 562.

Yazma Kıtıp Kılavuzu'ndan Örnek Maddelerin Listesi

Eserden Seçme Maddeler: Âbâdî kâğıt, Avrupa kağıdı, Avrupa ebrusu, Atik reyhanî hat, Arıza, Arasu, Ara cedvel, Arap zamkı, Anadolu cildi, Altın varak, Ali kurna, âherli kağıt, Babialı rik'ası, basma hat, battal ebru, battal kağıd, Bağdad kağıdı, bakır cedvel, bakır tezhib, beduh, berk-i halkârî, bi-nukat, bi-resmî'l-hızane, bordür, boyalı halkâr, boş şemse, cönk, cild, cild kanadı, cild-i ebru, cilalı kap, cilalı kağıt, ceylan derisi, cendere, celi yazı, çeharköşe kap, çifte serdab, çin bulutu, çin eseri, çin kağıdı, deri kap, dibace, divani, delailü'l-hayrat, evrak, ezme gümüş, el yazısı, Edirne kabı, Edirne işi, ebru, ebrulu kap, ebcedi kebir, ebcedi sağır, ebcedli hesap, Faruk ebrusu, Fihristü'l-ebvab, Filigram, Ferağ, Fatih ve ikinci Bayezid devri şemsesi, Fatih devri tezhibi, Gurra, Gül, Gurra-name, Gravür, Gonca, Gıldırğış, Geçmeli, H harfi, Havas, Hutut-i mütenevvia, Huruf-i heca, Hu remzi, Hint tarzı, Hint kağıdı, Hint abadisi, Herat mektebi, Hendsi yazı, Hendsi kufi, Hatt-ı müselsel, Hatt-ı münharif, Hattı makılı, Hatt-ı dest, Hattat, Hatime, Hatib ebrusu, Haşıye, Hamiş, Halkar, Istampı resim, İtır yaprağı, İşlek yazı, İstinsah, İsfidac, İpek kağıt, İğne perdahı, Kütüphane levhaları, Kütüb-i nefîse, Kuzulu cedvel, Kumlu ebru, Kumaş kaplı, Kulak kağıdı, Kufi yazı, Köşe tığ, Koltuk, Kıraat, Kırama yazı, Kılıf, Kıtıp sahipleri imzaları, Kıtıp mahfazası, Kıtıp hediyesi, Kıtıp arkası (fevâid), Keşide, Keşideli besmele, Kenar vessâle, Kebikeç, Kağıt, Kap, Kap içi damga, Katib-i kütüb, Kâri, Mahfaza, Ma'kılî, Mâil yazı, Mecmûa, Meşin kap, Mıstar, Mim, Minhü, Minhüvât, Mukâbele, Muhaşşî, Musavvir, Musannif, Murakka Mecmûası, Mücellid, Mühreli kağıt, Mühür, Münharif yazı, Müellif nüshası, Mürekkep, Müselsel yazı, Nüsha, Nevâdir, Nesih kırmaması, Numaralı fihrist, Numarasız fihrist, Nukile, Nokta, Nesih kırmaması, Nefis kıtaplar, Necmeddin ebrûsu, Nakş, Nakkaş, Nakkaşhâne, Parçalı vessâle, Parşömen, Pençberk, Odadan çıkma, Orta vessâle, Oyma kap içi, Rûmî, Ruganî cilt, Reyhânî yazı, Satır, Sefine, Se-berk, Selçuk geçmesi, Serdâb, Serlevha, Sevvedehu, Süryani aylar, Sürme altın, Surh cetvel, Sultânî, Su damgası, Soğuk damga, Soğuk şemse, Şükûfe, Şumnu işi, Şiraze, Şerh, Şemse, Tahrirli halkar, Talik, Taraklı ebru, Tebrîzî, Temme, Tezhib, Tuğra, Tığ, Uygur yazısı, Vakf-ı sultânî, Varak, Vessâle, Yapıştırma şemse, Zaç mürekkebi, Zahriye, Zırnık, Zencîrek, Zerefşan.

EK 3

Yazma Kitap Kılavuzu'ndan Örnek Madde Metni

Meşin Kap

Kitaplarda nadiren görülür kaplardandır. Lakin kitapları tasnif edenler evsafından bahsederek deri kaplı ciltlere de meşin kaplı derler. Meşin çok kalındır, kaplanamaz. Çok defa bunlarla kalın ve lakin yumuşak kaplar yapılır. İstenilen taraflara kaydırılabilir. Çok defa iç tarafına değil mukavva, kâğıt bile yapıştırılmaz. Hatta üzerlerine itinalı şemseler bile basılmaz. Cedveller görülürse de çok defa sadedir. Kütüphanelerdeki kitaplar çok nadiren bu tarzda ciltlenmiştir. Meşin kabın sırf kalın deriden yapıldığına birkaç misal verelim. Veliyyüddin 2411, Laleli 2302, Veliyyüddin 3225.

Frenk Ebrusu

Bir nevi battal ebrusudur. Muntazam ve dilruba şekilleri yoktur, ekseriya karmakarışık tır. Bazen helezonlar çevrilmiştir. Renkleri arasında ahenkliği olduğu gibi ahenksizleri de çoktur. Bunlar Osmanlı mücellidleri tarafından makbul tutulmamıştır. Ucuz mal edilmek istenen ciltlerin içinde görülür. Bunlar ufak mümareselerle kolay tanınır. Çok defa parlak satırlı olurlar. Frenk burada Avrupa manasına gelir, yoksa Fransız demek değildir.